

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX

BULLETIN No 36
JUNI 1966

Redacteurs } Apoth. P. van de Vyvere, Brugge
Rédaction } Dr. D. A. Wittop Koning, Amsterdam

INHOUD — SOMMAIRE

P. A. Th. M. Jaspers; Pulvis Fumalis	1
P. A. Th. M. Jaspers; Het apothekersexamen van Jan Pieter Minckelers	3
Dr. E. C. M. J. Hollman; Dr. Robertus Jacobus Leonardus Schoepp „initiatiefnemer” tot de oprichting van de Fédération Internationale Pharmaceutique	6
Dr. E. Grendel; Enkele kanttekeningen bij de geschiedenis van de militaire apothekers in Nederland	13
Dr. E. Grendel; Wasringen	omslag
J. Copin; La pharmacie à la fin du XVIIIe siècle	bijgebonden
 Berichten — Rapports	
Verslag van de vergadering van de kring te Venlo en Maaseik	18
Verslag van de vergadering van de kring te Kortrijk	19
 Boekbesprekingen — Bibliographie	
J. Starobinski; Geschiedenis van de geneeskunst (D. A. Wittop Koning)	20
W. H. Hein; Illustrierter Apothekerkalender 1966 (D. A. Wittop Koning)	20
S. Hamarneh; Bibliography on medicine and pharmacy in medieval Islam (D. A. Wittop Koning)	21
G. Eis en H. J. Vermeer; Gabriël von Lebenstein Büchlein „von den gebrannten Wassern”. (D. A. Wittop Koning)	21
Samenvattingen-Résumés	22

Met toestemming van de redactie overgenomen uit het Pharmaceutisch Weekblad.

PULVIS FUMALIS

door

P. A. Th. M. JASPERS

Ter gelegenheid van het congres, gehouden door de Kring voor de Geschiedenis der Pharmacie in Benelux, te Venlo en Maaseyck op 24 en 25 april, was in het stadhuis te Venlo een expositie opgesteld van „Pharmaceutica” uit particulier en gemeentelijk bezit.

Bij deze expositie was een onderdeel gewijd aan wierook, mede ook omdat het dit jaar 75 jaren geleden is dat door apotheker *Adrianus Schrijnen* met de fabricage hiervan werd begonnen.

Tot de grondstoffen, die voor de samenstelling van wierook worden gebruikt, behoort o.a. pulvis fumalis. Over de bestanddelen en de toepassing van pulvis fumalis ontstond nu tussen enkele van de aanwezige collegae een levendige discussie. Dit was voor ons aanleiding op dit punt nog eens terug te komen.

Zoals de naam zegt is pulvis fumalis een mengsel van min of meer tot poeder gebrachte substanties, dat dient om in rook op te gaan met de bedoeling een bepaald effect te hebben. Het doel zal meestal zijn een aangename reuk te verspreiden; maar ook kan de bedoeling zijn door inademing van de rook pijn te bestrijden, zoals blijkt uit de namen: pulvis fumalis arthriticus of Gichtrauch.

Men vindt ook de namen: species fumales, species pro fumo, species pro suffitu en species ad suffiendum.

De volgende boeken hebben ons enig inzicht gegeven in dit onderwerp:

Pharmacopoea universalis 3e druk, Weimar 1838;

Manuale pharmaceuticum seu Promptuarium H. Hager, Lesna 1859;

Neues pharmazeutisches Manual K. Dieterich 11e druk, Berlijn 1913;

Hagers Handbuch der pharmazeutischen Praxis 8e druk, Berlijn 1919.

In de *Pharmacopoea universalis* worden de vaak zeer uiteenlopende samenstellingen opgegeven zoals deze in verschillende farmacopees voorkomen. Om slechts enkele van deze farmacopees te noemen:

Dispensatorium medico-pharmaceuticum Palatinum 1764;

Dispensatorium pharmaceuticum Brunsvicense 1777;

Pharmacopoea Rossica 1803;

Pharmacopoea Borussica Ed. V 1829.

En om dichterbij huis te blijven:

Pharmacopoea Amstelodamensis nova 1792;

Pharmacopoea Batava 1805.

Het meest uitgebreide voorschrift vonden wij in *Manuale pharmaceuticum*. Het poeder wordt daar dan ook genoemd: Pulvis fumalis optimus sive regius. De samenstelling is als volgt:

Rp. Sem. Coriandri

Cassiae cinnam.

Cort. Cascarillae
Flor. Lavandulae
Flor. Paeoniae aa P. 48

Minutim concisas et contusas consperge mixtione, parata ex

Olei Bergamottae
Olei Citri cort.
Balsami Peruviani
Styracis liquidae
Tinct. Benzoës aa P. 8
Olei Lavandulae
Olei Caryophyllorum
Olei Cassiae aa P. 1
Tinct. Moschi
Tinct. Ambrae aa P. $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{4}$

Tum admisce minutim concisas

Rad. Iridis Florent.
Bacc. Juniperi
Flor. Rosarum
Flor. Cyani
Flor. Calendulae
Caryophyllorum aa P. 48

Serva in lagenis vitreis obturatis, a luce remotis.

Pulvis fumalis Engel wordt volgens Hagers Handbuch gebruikt „zu Räucherungen bei Rheuma”. De samenstelling luidt:

Rp. Myrrhae grosso m. pulv.	25,0
Olibani grosso m. pulv.	250,0
Mastiches grosso m. pulv.	50,0
Succini rasp. grosso m. pulv.	50,0
Sacchari albi grosso m. pulv.	50,0
Boli Armenae grosso m. pulv.	575,0

De samenstelling van Pulvis fumalis uit ons eigen voorschriftenboek, de z.g. „Pharmacopoea nostra”, is veel eenvoudiger, nl.

Cortex Cinnamomi
Benzoë
Rhiz. Iridis
Flores Lavandulae
Caryophylli.
Mei 1965.

Résumé

Pulvis fumalis

L'auteur donne des renseignements sur l'origine et les modes de préparation pour la pulvis fumalis.

HET APOTHEKERSEXAMEN VAN JAN PIETER MINCKELERS (1748—1824)

door

P. A. Th. M. JASPERS

Wie zich verdiept in de geschiedenis der farmacie tijdens de Franse tijd met als gebied het tegenwoordige Nederlands Limburg, zal geconfronteerd worden met de figuur van Jan Pieter Minckelers. Het is niet mijn bedoeling in deze regels een levensschets te geven van deze illustere beoefenaar der farmacie. Wel hoop ik door deze bijdrage te komen tot enige opheldering van wat tot nu toe nog steeds duister is.

Minckelers, in 1771 benoemd tot professor in de fysica aan de Universiteit van Leuven, verliet in 1789 deze Universiteit en keerde terug naar zijn vaderstad Maastricht. Over zijn werkzaamheden hierna tot 1798 is verder niets met zekerheid bekend. Men kan echter wel aannemen dat hij, daar hij ongehuwd was, zijn intrek nam in het ouderlijk huis aan de Herenstraat, waar zijn vader de farmacie uitoefende.

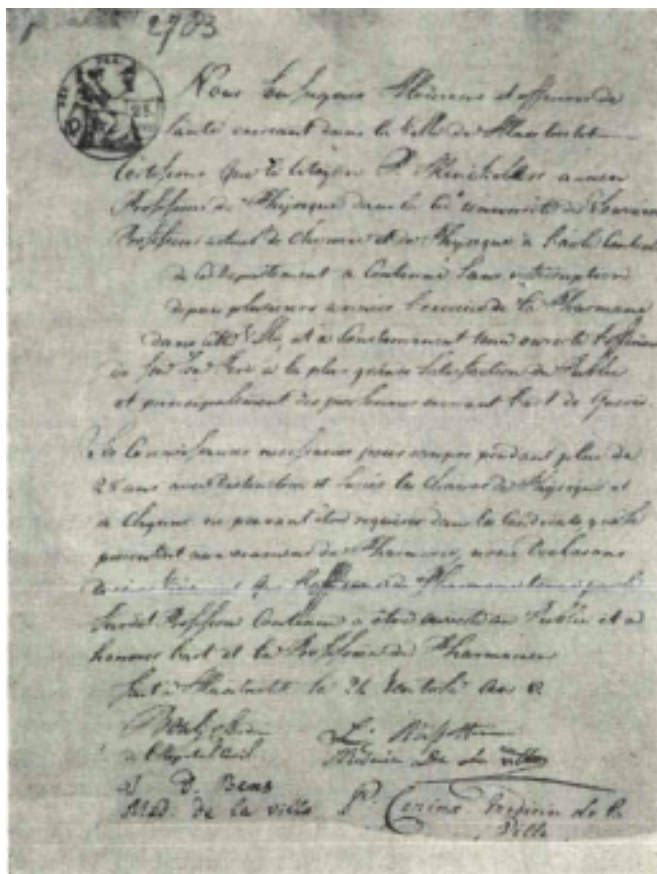
Uit bijgaand getuigschrift (zie afb. 1) weten wij nu met zekerheid dat Minckelers de apotheek van zijn vader, na diens overlijden in 1800, heeft voortgezet. Dit getuigschrift geeft echter nog meer informatie en het is hierom dat ik meen er goed aan te doen dit ter kennis te brengen.

Maastricht was in die dagen hoofdstad van het Département de la Meuse-Inférieure, hetwelk was ingelijfd bij Frankrijk. De wetten van het Franse rijk waren diensgevolge hier van kracht. In de wet „contenant l'organisation des Ecoles de Pharmacie" van 11 april 1803 (21 Germinal an 11) wordt in artikel 25 bepaald dat niemand het beroep van apotheker mag uitoefenen „tenzij hij toegelaten is overeenkomstig de tot heden geldende wijzen ofwel indien hij examen gedaan heeft aan de scholen van Pharmacie of bij een van de Jury's, zoals zij door deze wet zullen ingesteld worden en na alle formaliteiten, vereist door de wet, te hebben volbracht".

Bij de wet van 10 maart 1803 (19 Ventôse an 11) betrekking hebbend op de uitoefening der geneeskunde, was reeds bepaald dat de Jury's in de hoofdsteden van de departementen zitting zouden houden en wel eenmaal per jaar.

Minckelers nu was de eerste uit Maastricht, die dit examen voor de Jury ging afleggen en wel van 23 tot 25 juli 1804 in Luik, de hoofdstad van het Département de l'Ourthe. Dit blijkt uit Minckelers' diploma dat door Spekkens is overgenomen in zijn dissertatie: L'école centrale du Département de la Meuse-Inférieure.

Dat Minckelers zijn examen in Luik deed en niet in Maastricht vindt zijn oorzaak hierin dat de Jury in Maastricht pas voor het eerst in 1805 bij elkaar kwam, met Minckelers als een van de leden. Waar het nu om gaat is

Afb. 1

of **M i n c k e l e r s** reeds examen voor apotheker had gedaan, zodat dit examen, afgelegd voor de Jury, eigenlijk niet nodig was. Dit laatste wordt door **S p e k - k e n s** in bovengenoemde dissertatie en door **C o r n i p s** aangenomen.

Cornips in zijn: „Een provinciale school voor apothekers te Maastricht”, aangeboden aan de K.N.M.P. bij gelegenheid van de jaarvergadering te Maastricht in 1953, zegt het volgende: Wat M i n c k e l e r s betreft, zeer zeker kunnen wij aannemen dat hij voor het oude „Collège des Médecins” examen heeft afgelegd, ook al is de datum onbekend.

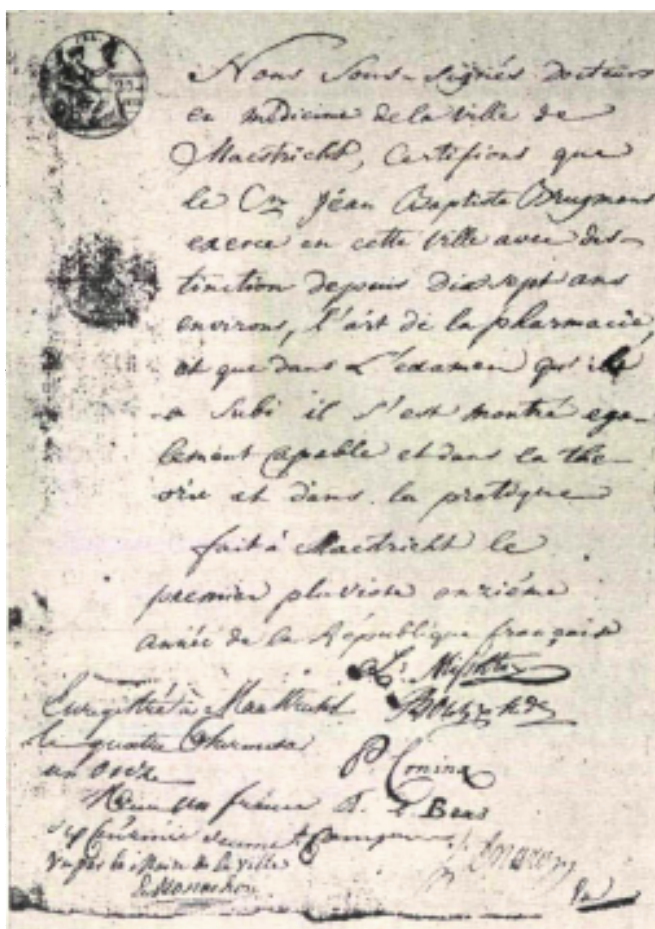
Spekkens stelt: „Bien qu'il eût pu profiter des dispositions transitoires de la nouvelle loi, Minckelers s'est probablement présenté à l'examen pour prouver qu'il était à la hauteur de sa tâche”.

Zowel Cornips als Spekkens gronden hun mening op het register, dat bij besluit van de prefect, gedateerd 9 juni 1803 (20 Prairial an 11), op de bureaus van de prefect en de onderprefecten moest worden bijgehouden ter in-

schrijving van de apothekers die bevoegd waren de farmacie uit te oefenen. In dit register wordt Minckelers vermeld maar zonder datum van examen. Ook wordt in dit register vermeld — zonder examendatum — de apotheker J. B. Brugmans uit Maastricht, ofschoon de datum van zijn examen toch bekend was.

Na de wet van 11 april 1803 betreffende de organisatie van de scholen van farmacie verscheen op 13 augustus 1803 (25 Thermidor an 11) het besluit bevattende het reglement voor de scholen. In artikel 32 wordt bepaald: De leerlingen in de farmacie, die door een Jury geëxamineerd willen worden moeten minstens twee maanden voor het examen een verzoek daartoe indienen bij de prefect onder toezending van de bewijsstukken van hun studie, een bewijs van goed gedrag enz.

Het is bovengenoemd bewijs van goed gedrag van Minckelers, geda-

Afb. 2

teerd 15 maart 1804, dat hier is bijgevoegd (zie afb. 1).

Met iets andere woorden wordt hierin gezegd dat het niet nodig is iemand, die meer dan 25 jaar met groot succes fysica en chemie heeft gedoceerd, examen te laten doen.

Uit dit stuk blijkt toch wel duidelijk dat Minckelers voordien geen examen heeft afgelegd daar dit anders zeker vermeld zou zijn, getuige bijgaand certificaat van reeds genoemde J. B. Brugmans. Dit is gedateerd 21 januari 1803 (1 Pluviôse an 11) en is ondertekend door dezelfde personen als bij Minckelers (zie afb. 2).

In de officiële lijst van medici, apothekers enz. gepubliceerd 12 oktober 1805 (20 Vendémiaire an 14) komt onder het hoofd: „Pharmaciens reçus pendant la révolution par les Jurys provisoirement établis sous l'autorité des Administrations de Département”, J. B. Brugmans voor met als datum 1 Pluviôse an 11. De naam van Minckelers staat onder „Pharmaciens reçus par le Jury”, met als datum: Liège 6 Thermidor an 12.

Ik hoop door deze bijdrage te hebben aangetoond dat J. P. Minckelers slechts eenmaal in zijn leven het examen voor apotheker heeft afgelegd.

Literatuur:

Cornips, Een provinciale school voor apothekers te Maastricht (1953).

Spekkens, L'école centrale du Département de la Meuse-Inférieure, Maastricht 1798—1804. Diss. Nijmegen (1951).

Hardenberg, Inventaris der Archieven van het Arrondissement Maastricht en van het Departement van de Nedermaas, 1794—1814, no. 2779 en 2783.

L. van Itallie, Joannes Petrus Minckelers, *Pharm. Weekblad* 41 (1904) 639.

Bulletin des Lois: 286—317.

Juli 1965.

Résumé

L'examen de pharmacien de Jean Pierre Minckelers

Finalement notre collègue Jaspers a pu montrer que Minckelers a passé son examen de pharmacien à Liège en 1804 et qu'il a pratiqué la pharmacie dans la pharmacie de son père à Maastricht. Il n'a pas subi l'examen avant la révolution comme on pensait jusqu'à ce jour.

DR. ROBERTUS, JACOBUS, LEONARDUS SCHOEPP, INITIATIEFNEMER TOT DE OPRICHTING VAN DE FEDERATION INTERNATIONALE PHARMACEUTIQUE *)

door

C. E. M. J. HOLEMAN

In het *Pharmaceutisch Weekblad* van 1962 heeft Dr. T. P o t j e w i j d (1) onder de

*) Voordracht, gehouden te Venlo op 24 april 1965 voor de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux.

Dr. R. J. L. SCHOEPP

titel: „Vijftig jaren Fédération Internationale Pharmaceutique” het volgende geschreven:

„Grote gebeurtenissen vinden dikwijls plaats zonder dat men de eigenlijke organisatoren of de geestelijke vaders terug kan vinden; machtige ondernemingen kwamen tot stand — niet door toeval — door een ongezoekt en niettemin zeer gunstig samenspel van verschillende factoren.

De Fédération Internationale Pharmaceutique, waarvan de leden op het punt staan het halve-eeuwfeest te vieren, ontstond op een dergelijke wijze.

De oorsprong ligt in een verontrusting, die zich meester had gemaakt van het Departement Limburg van onze Maatschappij. Historici mogen nog eens naspeuren, wie de geestelijke vader was van het voorstel, dat het Departement aan het Hoofdbestuur ter behandeling in de Algemene Vergadering voorlegde: het voorstel hield in dat de Maatschappij contact zou zoeken met andere nationale verenigingen van apothekers ten einde sterker te staan in een maatschappelijke strijd. De apothekers zouden slechts de arbeiders in hun internationale organisatie navolgen!”

Tot zover P o t j e w i j d. Het lag voor de hand, dat nadere informaties — indien deze nog te vinden waren — zouden moeten worden aangetroffen in de archieven van het Departement Limburg. De archivalia van onze K.N.M.P. zijn slecht bewaard gebleven. Volgens W i t t o p K o n i n g (2) begon voorzitter E n n e m a eerst in 1918 „eenige orde te brengen in het altijd min of meer rommelige archief der Maatschappij”.

Nu is het Departement Limburg in het gelukkige bezit van drie mappen correspondentie, vanaf de oprichting van het departement in 1884 tot en met 1891 alsmede van de notulenboeken van 1897 tot op heden. Over de periode van 1892 tot 1897 zijn geen gegevens beschikbaar.

Bij het bestuderen van de archivalia is het mij mogelijk geworden, de vraag van P o t j e w i j d te beantwoorden en als initiatiefnemer, mede als geestelijke vader van de F.I.P. aan te wijzen de toenmalige voorzitter van het Departement Limburg, de Maastrichtse apotheker Dr. R. J. L. S c h o e p p.

Ik wil u dit aan de hand van de archiefstukken aantonen en citeer uit de notulen van de vergadering van 3 april 1908:

... „De Voorzitter” (dus Dr. Schoepp) „komt nu voor den dag met het volgende voorstel voor de Algemeene Vergadering:

Voorstel Limburg: de Algemeene Vergadering drage aan het Hoofdbestuur op, zich in verbinding te stellen met de vakverenigingen in de verschillende landen van Europa, voorloopig met die in België, Duitschland, Engeland, Frankrijk, Italië en Oostenrijk, ten einde te komen tot de oprichting van een internationalen bond van pharmaceutische beroepsverenigingen.

Toelichting: Deze kan uit den aard der zaak kort zijn. In alle beschaafde landen, waar de uitoefening der artseneijbereidkunst aan wetten is gebonden, zijn de belangen, met uitzondering van de een of andere bepaling, b.v. de wijze van vestiging, dezelfde.

Waar reeds op de internationale pharmaceutische congressen, die, jammer genoeg, niet meer worden gehouden, de pharmaceutische belangen in het algemeen een onderwerp van bespreking hebben uitgemaakt, daar zal een eng aaneengesloten bond van de beroepsverenigingen, bestaande of nog op te richten in de verschillende landen, ongetwijfeld veel goeds kunnen stichten, mits de wenschen en c.q. *de rechten* der pharmacie scherp omlijnd en met klem aan de verschillende regeringen bekend gemaakt worden.”

... „Op een vraag, waarom de voorsteller bepaaldelijk bovengenoemde landen heeft aangeduid, antwoordt de voorzitter, dat hij de voornaamste eruit genomen heeft, omdat het arbeidsveld anders te groot zou worden. Het voorstel wordt alnu met algemeene stemmen aangenomen.”

Met dit citaat is de initiatiefnemer tot de oprichting van de F.I.P. met zekerheid aangewezen. In de door mij geraadpleegde familie-archieven trof ik voorts een diploma aan, waarvan de tekst luidt:

„La Fédération Internationale Pharmaceutique, voulant honorer les grands mérites de Mr. R. Schoepp, Maastricht, dans la fondation de cette Association lui a décerné ce Diplôme Commémoratif en témoignage de la reconnaissance des Sociétés Fédérées.

Fait à Gand, le 23 septembre 1913.

Le Bureau Central de la F.I.P.”

Ondertekening: Président L. van Itallie; Secrétaire général J. J. Hofman.

Hoe de oprichting van de F.I.P. nu verder tot stand kwam, is onder andere in het *Pharm. Weekblad* van 1962, alsmede in het officiële herdenkingsnummer van het *Journal Mondial de Pharmacie* (3) vermeld. Ik wil er hier nog aan herinneren, dat bij gelegenheid van het 10e internationale farmaceutisch congres te Brussel in 1910 gehouden, namens de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie aan de orde werd gesteld de oprichting van een internationale bond van farma-

ceutische beroepsverenigingen, welk onderwerp in twee rapporten door de heren J. Hofman en R. Schoepp werd behandeld. De volledige tekst van beide lijvige rapporten werd gepubliceerd in het *Pharm. Weekblad* van 1910. Van dit congres werd Schoepp erelid.

Wie was nu die Dr. R. J. L. Schoepp? Ik laat hem hier zelf zijn visitekaartje presenteren:

Vita.

Natus sum ego Rob. J. L. Sch. die XVIII° m. Januarii MDCCCXXXII Wickrathi, oppidulo provinciae rhenanae borussicae prope Dusseldorpium patre J. W. Schpp, matre Gertrude e gente Adams. Confessioni catholicae addictus anno aetatis meae quarto cum parentibus Roermondiam, urbem provinciae Limburgensis cum regno hollandico coniunctae transmigravi, ubi scholas primarias et gymnasium usque ad annum MDCCCLVII frequentabam. Quo anno in officinam paternam examine *primo pharmaceutico* bene absoluto receptus per quatuor annos studio pharmaciae et theoreticae et practicae me dedebam. Examen *alterum* hollandicum mense Junio anni MDCCCLXI atque idem in regno Borussorum praescriptum die VII° m. Septembris eiusdem anni absolvi ex quo tempore in variis officinis borussicis arti meae studebam. Anno MDCCCLXIII^o militabam et sequente Maastricht, oppidum capitale provinciae Limburgensis hollandicae, petii. Die XXVIII° m. Junii a. MDCCCLXV examine *tertio pharmaceutico* maxima cum laude ibi perfecto, officinam viduae Grossier, in matrimonium a me ductae acquisivi, qua lucusque non sine eventu fungor.

Maastricht, die XXX° m. Octobris MDCCCLXVIII.

Robertus J. L. Schoepp.

Tot zover zijn curriculum vitae.

Wat betreft de apotheek, waarin hij zijn praktijk zou gaan uitoefenen, het volgende: apotheker Wilhelmus Grossier, geboren te Maastricht op 11 mei 1797, overleed aldaar op 1 april 1865, nadat zijn zoon Achilles, Victor Grossier, geboren te Maastricht op 30 november 1827 en gehuwd met Marie, Anne, Hubertine, Sophie Albert uit Tongeren, op 16 september 1864 overleden was. Robert Schoepp huwde dus op 23-jarige leeftijd de 9 jaar oudere weduwe Grossier, moeder van een 6 maanden oud zoontje, mijn toekomstige schoonvader. Dit en de zelfverzekerde toon van zijn curriculum zijn typerend voor zijn persoonlijkheid.

De eerste vermeldenswaardige gebeurtenis in zijn verdere loopbaan is het verkrijgen van de graad van „Doctor in Sciences” aan de Universiteit van Philadelphia. Hij is op dat moment slechts 30 jaar oud. Over het verkrijgen van deze doctorsbul heb ik geen nadere inlichtingen kunnen vinden. Op de bul wordt geen titel van een dissertatie genoemd. Merkwaardig is, dat de vele publikaties van Schoepp in binnen- en buitenland verschenen, eerst in 1883, dus dertien jaar later, aanvangen. Merkwaardig is ook dat zijn publikaties nooit zijn doctorstitel vermelden.

Overzien wij deze publikaties, voor zover in de Nederlandse farmaceutische

tijdschriften opgenomen, dan valt op, hoe uiteenlopend de keuze der behandelde onderwerpen, dus hoe veelzijdig zijn belangstelling was. Van zijn interesse voor maatschappelijke problemen getuigen de artikelen over „leveranciers aan apothekers”, „de wederzijdsche verhouding van apotheker en geneeskundige”, en zijn uitgebreide studie, verdeeld over zes nummers van het *Pharm. Weekblad* van 1908 getiteld „Stemmen uit Limburg”. Deze laatste publikatie geeft blijk van een uitgebreide kennis van farmaceutische regelingen en toestanden, ook in het buitenland en levert een bewijs te meer voor mijn constatering, dat S c h o e p p inderdaad een van de geestelijke vaders van de F.I.P. moet zijn geweest. Overigens animeerde hij reeds in 1908 de Nederlandse apothekers om lid te worden van de Deutsche Pharmazeutische Gesellschaft.

Van zijn belangstelling voor de bereiding en het onderzoek van geneesmiddelen getuigen zijn publikaties over: Unguentum Paraffini, de maatanalyse in de apotheek, over Fluorium, Santonine, Pilulae Extracti Filicis maris, Oleum phenylatum, Extractum Belladonnae, Laudanum van Rousseau, Bismuth-salicylaat, IJzeralbuminaat, Balsamum peruvianum, Salipyrine, Ichthyolvernissen, over het aantonen van arseen en ijzer in glycerine en over toxicologisch onderzoek.

Ook de analyse van levensmiddelen had zijn belangstelling, getuige de studies over boteronderzoek, Algierse wijn, bier, meelvervalsing, kleuring van worst en over het onderzoek van drinkwater en ketelwater. Voorts werd een artikel gewijd aan het periodiek systeem van Mendelejeff en aan de kleuring van tuberkelbaccillen. Hij publiceerde in de *Apotheker-Zeitung* van 1906 een niet minder dan 76 bladzijden tellende bespreking van de vierde uitgave van de Nederlandse farmacopee.

Met farmaceutische autoriteiten stond hij in correspondentie, zoals de professoren T h o m s in Berlijn en D r a g e n d o r f f in Dorpat. Hij trad als spreker op tijdens het 7e Vlaams Natuur- en Geneeskundig Congres en ook hierin mogen wij een aanwijzing zien voor zijn internationale oriëntatie.

Hij begaf zich ook buiten het terrein van de farmacie, zoals blijkt uit zijn felle polemiek met de toenmalige directeur van de Gemeente-Gasfabriek te Maastricht. Het ging om de in de Gemeenteraad aan de orde gestelde vraag, of de gasfabriek moest worden uitgebreid met een afdeling voor de fabricage van watergas. In een reeks krantenartikelen gaf S c h o e p p het volgende, niet zeer vleierende oordeel:

„Het watergas is een onding, dat den toets van een wetenschappelijk onderzoek, ook op hygienisch terrein, niet kan doorstaan. De gehele watergasfabricage is van een theoretisch standpunt beschouwd, een utopie; voor de Volksgezondheid een uiterst gevaarlijk experiment en bij de invoering van de bereiding van watergas zal de kas der gasfabriek weldra gaan lijken op een koe, die van achteren aanhoudend gemolken, doch van voren niet gevoerd wordt.”

Ik ben bij deze affaire iets langer stil blijven staan, omdat de argumentatie typerend is voor de schrijver en nog een merkwaardige repercussie heeft gehad. Bij de de-

batten werd namelijk door hem ook de persoon van M i n c k e l e r s in het geding gebracht en wel met de volgende bewoordingen:

„Ten zeerste zou ik het dan ook betreuren, indien het *goede* steenkoolgas, dat de beroemde Minckelers der menschheid schonk en dat haar reeds gedurende ruim driekwart eeuw uitstekende diensten heeft bewezen, te Maastricht, zijne geboorteplaats, waar het, indien men de geschiedenis mag gelooven, mede reeds eenmaal verwaterd werd, nogmaals verwaterd moest worden. Quod bene avertat Deus.”

En hierop volgde van zijn opponent deze repliek:

„Wie zoude wel méér afbreuk doen aan de vinding van Minckelers: de ondergetekende, die in de gasfabricatie al de nieuwe vindingen wil toepassen om de gasfabriek steeds en onder alle omstandigheden te doen beantwoorden aan de eischen, welke men aan een goede, goedkoope en zekere licht- en warmtelevering kan stellen, of de Heer S., die een uitbreiding der gasfabriek wil achterwege laten in afwachting van accumulatoren voor electriciteit, welke hij met zeer profetischen, maar ook waarschijnlijk illusionairen geest voorspelt?”

En nu de repercussie. Toen in 1904 een standbeeld voor M i n c k e l e r s op feestelijke wijze zou worden onthuld, bleek dat de Maastrichtse apothekers buiten deze huldinging werden gehouden. In de notulen van het Departement Limburg lezen wij, dat naar aanleiding hiervan een motie werd aangenomen, luidende:

„Het Departement Limburg van de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie, ten zeerste betreurende de miskenning, welke de geheele pharmaceutische stand moest ondervinden, doordat geen vakgenoot van den beroemden Minckelers werd uitgenoodigd om deel te nemen aan Uwe Commissie, gaat over tot de orde van de dag.”

Hier heeft het temperament van S c h o e p p zijn collegae ongetwijfeld parten gespeeld. Opgemerkt zij nog, dat B. en W. van Eindhoven hem om advies over watergas vroegen en dat ook van Belgische zijde hierom gevraagd werd.

Welke rol speelde S c h o e p p in de Nederlandse farmacie? Beginnen wij met de provincie Limburg. Ik ontleen aan de necrologie, die V a n d e r W i e l e n in 1922 in het *Pharm. Weekblad* aan hem wijdde, het volgende:

...„De namen van Opwijrda en Schoepp werden in de Sturm- und Drangperiode onzer Maatschappij als twee onafscheidelijken nagenoeg steeds naast elkaar genoemd. Zij voerden, zoolang de wet onzer Maatschappij de oprichting van provinciale departementen niet toeliet, een, zij het ook zeer loyale, oppositie tegen de Maatschappij, waarvan het toenmalige algemeene lidmaatschap hen niet kon bekoren. Uiting van deze oppositie waren het zestal Jaarlijksche Vergaderingen van apothekers, waarvan de laatste op 29 Juni 1884 te 's-Gravenhage werd gehouden, bij welke gelegenheid wel werd besloten, het houden dezer vergaderingen voort te zetten, maar die een natuurlijken dood stierven, toen eenmaal allen, die deze vergaderingen bijwoonden, lid der Maatschappij waren geworden. De Maatschappij had in 1884 het oprichten van provinciale Departementen

mogelijk gemaakt en het is vooral aan Schoepp te danken, dat reeds 1 Augustus 1884 het Departement Limburg met 20 leden werd opgericht. Schoepp was de eerste secretaris."

... „Schoepp is sedert een trouw en medewerkend lid der Maatschappij geweest; bijna steeds bestuurder van het Département Limburg, welks ere lid hij later werd, eenige malen lid van het Hoofdbestuur, vertegenwoordigde hij zijn Departement nagenoeg elk jaar op onze Algemeene Vergaderingen, waar hij een welbekende figuur was. Herhaalde malen vertegenwoordigde hij de Nederlandsche Pharmacie in Deutschland en België . . ."

Tot zover V a n d e r W i e l e n.

Ik moge hier nog aan toevoegen, dat hij in 1905 benoemd werd tot ere lid van de Association pharmaceutique de la province de Liège en reeds in 1889 lid werd van de Commissie van beheer van het Opwjrda-fonds.

Het zou te ver voeren, uit de notulen van het Departement Limburg verder te citeren. Niet steeds verliepen de besprekingen in pais en vree. Meer dan eens rezen conflicten, waarbij hij zijn ontslag als voorzitter nam en waarbij hij of een collega uit protest de vergadering verliet. In een der notulen lezen wij:

„De Heer Schoepp zit hier niet als de Paus te Rome. Het gesprokene moet de Heer Schoepp, evenals de andere leden, kunnen verantwoorden."

Dat hij ook op ander gebied actief was, blijkt uit zijn lidmaatschap van de Gezondheidscommissie te Maastricht, uit zijn lidmaatschap van de Geneeskundige Raad voor Limburg en Oostelijk Noord-Brabant, van de Commissie voor het onderzoek van levensmiddelen en van de Commissie, die in Maastricht in 1896 belast was met het afnemen der examens van apothekersbedienden.

Uit deze indrukwekkende lijst van activiteiten mogen wij concluderen, dat S c h o e p p een krachtige, sociaal voelende en wetenschappelijk ingestelde persoonlijkheid is geweest. Hij heeft zeer veel in het belang van de farmacie verricht en het is een ereplicht, zijn verdiensten in deze kring van historisch geïnteresseerden in het licht te stellen. Aan eerbewijzen heeft het hem niet ontbroken. Hij werd ere lid van zijn departement, ere lid van de Association pharmaceutique de la province de Liège, van de Deutsche Pharmazeutische Gesellschaft, was Membre correspondant de la Société Royale de Pharmacie de Bruxelles, Ridder in de Orde van Oranje-Nassau en van die van Leopold II van België en ontving — zoals reeds is vermeld — het Diplôme Commémoratif van de Fédération Internationale Pharmaceutique.

Helaas heeft zijn levensavond voor hem en de zijnen een tragisch verloop gehad. Reeds in 1914 moest hij, in overspannen toestand, in een zenuwinrichting worden opgenomen, alwaar hij in 1922 op 80-jarige leeftijd overleed.

De beschikking over de archivalia van het Departement Limburg en over de vrij volledige gegevens uit het familie-archief van Mr. R. S c h o e p p te Eindhoven, maakte het mij mogelijk, een beeld te schetsen van een van de geestelijke vaders van de Fédération Internationale Pharmaceutique.

Literatuur:

1. Potjewijd, T., Vijftig jaren Fédération Internationale Pharmaceutique, *Pharm. Weekblad* 97 (1962) 756.
2. Wittop Koning, D. A.: De Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie 1842—1942. D. B. Centen's Uitgevers-maatschappij N.V., Amsterdam, 1948, blz. 130
3. Wittop Koning, D. A., Cinquante ans de Fédération Internationale Pharmaceutique 1912—1962, *J. Mond. Pharm.* 5 (1962) 141—180.

Mei 1965.

Résumé

Dr. R. J. L. Schoepp, promoteur pour la fondation de la F.I.P.

Dr. Hollman montre que l'initiative pour la fondation de la F.I.P. est du au Dr. R. J. L. Schoepp, pharmacien à Maestricht.

ENKELE KANTTEKENINGEN BIJ DE GESCHIEDENIS VAN DE MILITAIRE APOTHEKERS IN NEDERLAND

door

E. GRENDEL

In een overzicht over de geschiedenis van de Militair Pharmaceutische Dienst schrijft de kolonel-apotheker J. H. Stadelmann von Escholz matt (1) dat strikt genomen de geschiedenis van deze dienst in Nederland op 15 juni 1921 aanvangt: de datum waarop door de Minister van Oorlog besloten werd tot de instelling van een „zelfstandige” Militair Pharmaceutische Dienst. Doch direct laat hij erop volgen dat apothekers in het leger veel vroeger bekend waren en dat reeds tijdens de veldtochten van Prins Maurits „apothecars” aan het leger waren toegevoegd.

Omdat er zeer weinig archiefstukken van oudere datum bekend zijn waarin de militaire apothekers vermeld worden, laat ik enkele archiefvondsten hierover volgen.

In de loop der geschiedenis is het meermalen voorgekomen dat 's lands regering tot bezuiniging of in moderne bewoording tot bestedingsbeperking moest overgaan. Zo ook aan het eind van de 18e eeuw na de vierde Engelse oorlog, toen de financiële toestand uiterst kritiek was geworden. De Hoog Mogend Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden namen toen een resolutie aan, die tot gevolg had dat in 1785 de door hen aangestelde „Personeele Commissie van het Financie-weezen” een rapport uitbracht waarin verschillende uitgaven onder de loep waren genomen en waarin voorstellen tot bezuiniging werden gedaan. Deze commissie had dit rapport (2), gedrukt in 2 delen van ieder ongeveer 300 pagina's waarvan het grootste gedeelte betrekking had op militaire zaken, opgesteld in vier afdelingen, waarvan het derde tot titel had: „Een beschouwing van de gebreken

zoo generaale als bijzondere van den Staat van oorlog met aanwijzing van de mid-delen tot redres". Hierin komen hoofdstukken voor die betrekking hebben op doctoren, chirurgijns en apothekers en o.a. een overzicht van de verschillende lijf-artsen der stadhouders, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen lijf-medici en doctoren van het leger.

Hoewel in de tijd, dat dit rapport verscheen, de patriottische partij zich sterk had ontwikkeld, was men in regeringskringen, waaruit deze commissie was voortgekomen, nog volkomen trouw aan het stadhoudersschap. Met argumenten, die golden in de vorige eeuw tijdens de 80-jarige oorlog en tijdens de oorlog van 1672, werden de uitgaven voor de lijfartsen van het stadhouderlijk huis verdedigd; met de enige „apothecar" echter, die eveneens in dit rapport wordt genoemd, had men minder consideratie: de commissie had geen reden om hem als garnizoensapotheker te handhaven (3).

„De laatste post onder dit capittel, bedragende een som van honderd en vijftig gulden 's jaars voor den Apothecar te Coevorden, is op den staat van oorlog gebracht ingevolge des Raads Resolutie van den 6 Juny 1653 bij gelegenheid, dat door zekere Warnaar ten Broeke, Burgemeester en Apothecar te Coevorden aan den Raad bij Requeste was voorgedragen, dat hij aldaar over de agt en dertig jaaren had gewoond, en de voorraad van alle Medicamenten gehouden, tot gerief van het Guarnizoen, waar voor hij (volgens zijne opgave, want zulks is ons niet gebleeken), eerst had getrokken honderd en vijftig, en daarna twee honderd gulden 's jaars, verzoekende dat voor de continuatie van het zelve zorge mogt worden gedraagen.

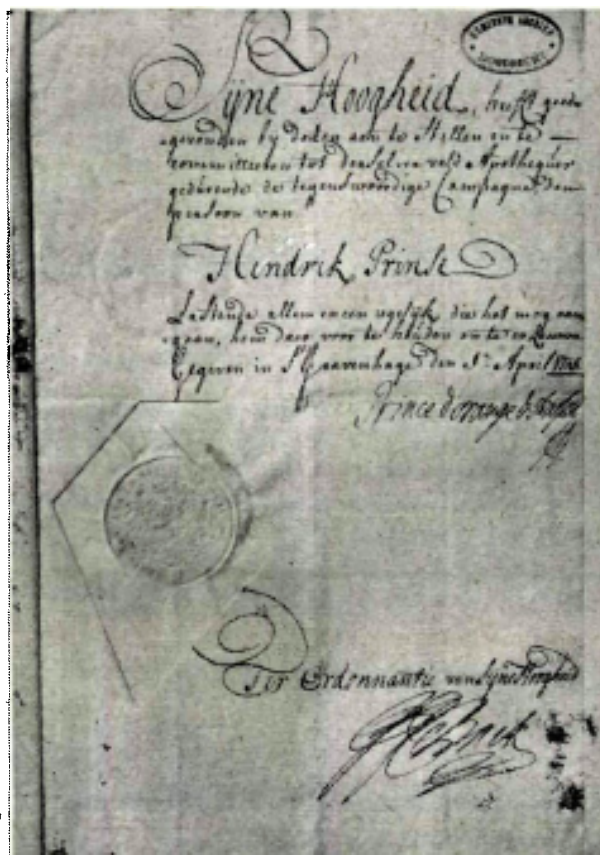
Wij zien echter geen reden, waarom men deze post op den Staat van Oorlog zoude behooren te laten; te meer daar in andere Forten en bezette Plaatzen geen Apothecar van Generaliteits wege word betaald en zouden daarom van gedachten zijn, dat deeze som bij vernieuwing van den Staat kan geligt worden".

Bleek uit bovengenoemd rapport dat de stadhouders twee lijfartsen tot hun beschikking hadden, die tegelijkertijd ook doctoren van het leger waren, uit een archiefstuk uit Dordrecht kwam het bewijs dat de Prins van Oranje ook een veld-apotheker tot zijn beschikking had.

Immers op 1 april 1748 werd Hendrik Prinse aangesteld door „syne Hoogheid" tot veld-apotheker (zie afb. 1).

Gezien de politieke toestand in ons land in deze jaren vermoed ik dat onze Dordtse collega nooit ten velde zal hebben gestaan, maar rustig de farmacie in Dordrecht heeft uitgeoefend; immers op 21 maart 1749 werd aan hem door het Collegium Pharmaceuticum Dordracenum het diploma tot meester-apotheker (Pharmaciae Magister) uitgereikt. Volgens zijn Dordtse leermeesters had hij gedurende vele jaren de farmacie met toewijding, nauwgezet en ijverig bedreven (zie afb. 2).

In zijn leerlingentijd had hij bij de apotheker Abraham de Vos gewerkt; het testimonium voor volbrachte leertijd was hem door het Collegium Pharmaceuticum Dordracenum op 5 oktober 1745 uitgereikt (zie afb. 3).

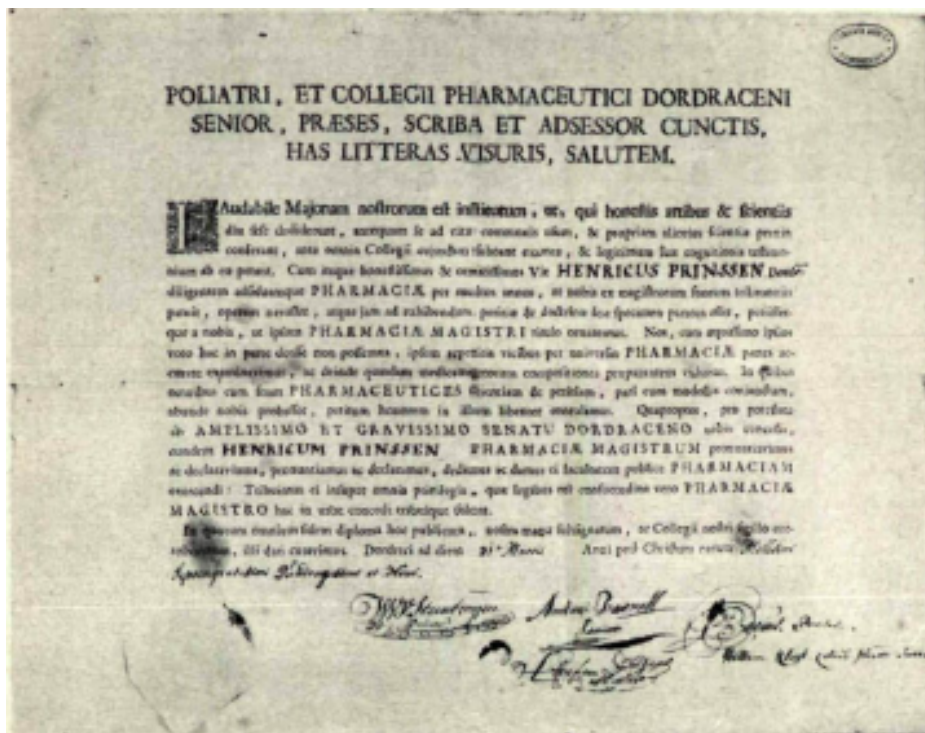

Afb. 1

Slechts enkele apothekersdiploma's en leerbrieven zijn volgens Cohen en Wittop Koning (4) bekend; het leek mij derhalve gewenst deze hierbij te laten reproduceren. Merkwaardig, dat een Dordtse leerbrief uit 1689, beschreven door Wittop Koning, in het Nederlands is gesteld en deze uit 1745 in het Latijn.

In het hierboven genoemde artikel van Stadelmann von Escholzmann (5) lezen wij, dat voor het einde van de 18e eeuw er nog geen sprake was van een weloverwogen georganiseerde voorziening van de zieke militair. De gehele strijdmachtorganisatie uit de eerste jaren van de Bataafse Republiek verkeerde in een uiterst deplorabele toestand, die uiteindelijk heeft geleid tot de instelling van een „Bureau van Gezondheid van de armée en hospitaalen der Bataafsche Republiek”. Secretaris van dit bureau was de militair-apotheker Lambertus Antony van Meerten (5).

Dit bureau kreeg ook het toezicht op 's landsmagazijn van Geneesmiddelen; in aansluiting hiermede stelde het een instructie op voor het hoofd hiervan, „den

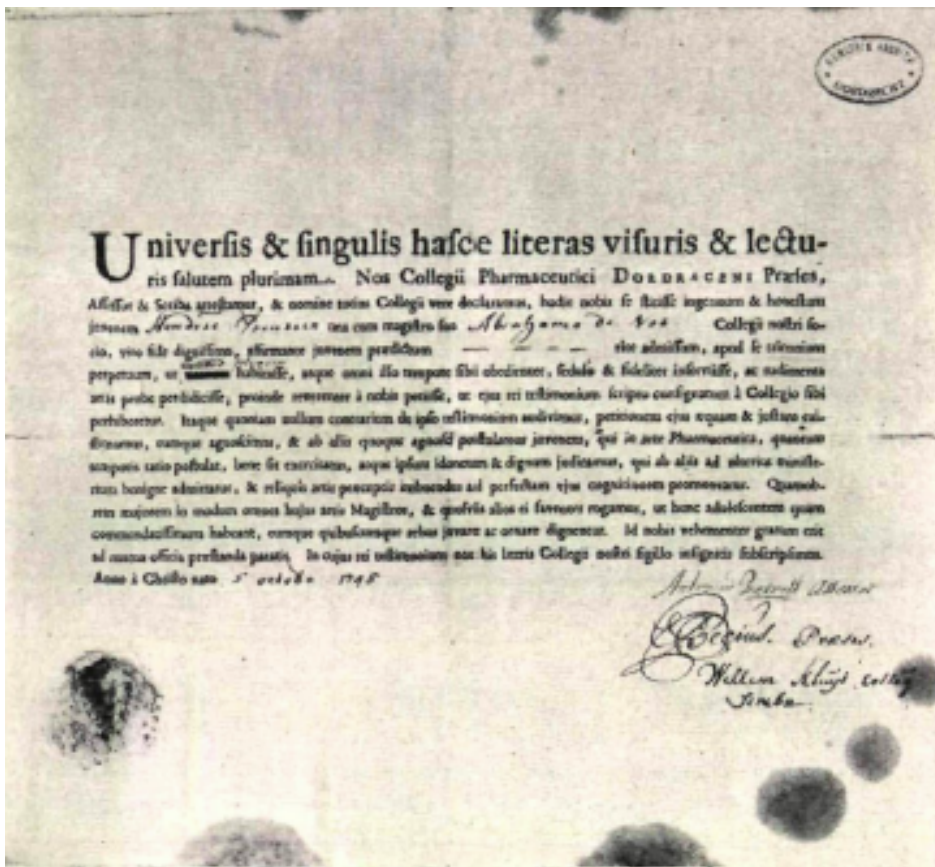
Afb. 2

magazijnmeester of apothecar” (6).

Deze poging tot organisatie van een geneeskundige dienst voor het leger lag in de lijn der ontwikkeling; immers, in de loop van de 18e eeuw zijn verschillende werken van bekende medici verschenen, die de aandacht vestigden op de slechte toestanden en aanwijzingen ter verbetering hiervoor gaven. Zo zijn er drie drukken bekend van een door de bekende lijfarts van Maria Theresia, G. van Swieten (1700-1772) geschreven werk onder de titel „Korte beschrijvingen geneeswijzen der ziekten, die veelzints in de heirlegers voorkomen” (Brugge 1765). Hoewel hierin ook verschillende geneesmiddelen worden behandeld is uit farmaceutisch oogpunt veel belangrijker een werk van John Pringle M.D. en Donald Moors M.D., vertaald uit het Engels door L. Bicker (Amsterdam 1788): „Verhandeling over de legerziekten en beschrijving der Hospitaalen”, waar in het 3e deel een volledige lijst voorkomt van „enkelde en samengestelde geneesmiddelen” voor een veld- of hospitaalapotheek.

Tenslotte, deze schrijvers omschrijven de taak van de apotheker in de hospitaalen als volgt:

„De Apotheker behoort voor de medicijnen zorg te draagen; 's morgens, voor den tijd dat de Doctors komen visiteren, in het hospitaal rond te gaan; te zien of de

Afb. 3

kamers in een geschikte orde gehouden worden; of de ziekenmeiden en de andere bedienden hunnen plicht gedaan hebben; en te zien of de voorraadbehoeften goed zijn; en van alle deze dingen een getrouw bericht te doen aan den Doctor, wanneer hij komt. Daarenboven moet hij zorgen, dat de onder-chirurgijns (aide-chirurgijns) 's morgens de medicijnen gereed maaken; en dat zij vervolgens getrouwlijk opneemen de voorschriften van den Doctor. Voorts moet hij ook 's avonds in het hospitaal rond gaan om te zien, dat de zieken hunne medicijnen behoorlijk gekregen hebben; en hetzelfde moet hij ook des morgens onderzoeken.

De apotheker moet altoos woonen naast het hospitaal of dicht bij zijn winkel, om bij de hand te zijn als er iets voorvalt, of er zieken aan het hospitaal komen."

Literatuur:

1. *Ned. Militair Geneeskundig Tijdschrift*, 17e jaargang, afl. 10.
2. Memorie, houdende het generaal rapport van de Personeele Commissie van het Financie-weezen met bijlagen. In dato 21 Mey 1790.
3. blz. 269, 3e Afd. Staat van oorlog.
4. Cohen, Hk., *Pharm. Weekblad* 67 (1930) 997 - 1020.
Wittop Koning, D. A., *ibidem* 91 (1956) 745.

- Wittop Koning, D. A., *ibidem* 81 (1946) 545 - 549.
5. Dornickx, Ch. G. J., Een en ander over den Militair Geneeskundige Dienst hier te lande in het einde der 18e eeuw, *Ned. Tijdschr. Geneesk.* 75 (1931) 65 - 72.
6. Romein, D., Onze Militair Geneeskundige Dienst voor honderd jaar en daaromtrent. Haarlem 1913.
- Augustus 1965.

Résumé

Quelques remarques pour l'histoire des pharmaciens militaires aux Pays Bas

L'auteur donne quelques exemples du service pharmaceutique militaire d'autrefois. Le Prince d'orange avait en 1748 un pharmacien de campagne Hendrik Prinse de Dordrecht attaché à sa person.

BERICHTEN:

Verslag van de vergadering van de kring te Venlo en Maaseyck

Op zaterdag 24 en zondag 25 april hield onze kring haar voorjaarsvergadering te Venlo.

Omstreeks 15.30 werden wij op het stadhuis door burgemeester mr. dr. de Gou allervriendelijkst ontvangen. Het was een vreugde hierna onder de deskundige leiding van de archivaris Hendriks door dit oude stadhuis, dat na de beschadiging van de laatste wereldoorlog in bijpassende stijl was gerestaureerd, te worden rondgeleid. Bovendien was onder de goede zorgen van collega Jaspers in een der zalen een tentoonstelling van Venlose Pharmaceutica ingericht, die op een zeer artistieke wijze waren opgesteld.

De daarna gehouden ledenvergadering in Hotel Wilhelmina had een zeer vlot verloop. Besloten werd het najaarscongres te Kortrijk te houden.

Twee kandidaatleden werden aangenomen; terwijl aan collega Vandewiele toestemming werd verleend om zijn artikel „Den Herbarius in Dyetsche” als een nummer van ons Bulletin te doen verschijnen.

Ruim 47 deelnemers zaten aan het zeer geanimeerde diner eveneens in Hotel Wilhelmina, waar 's avonds ook de volgende voordrachten werden gehouden. Dr. E. C. M. J. Hollman, „Dr. R. J. L. Schoepp, initiatiefnemer voor de oprichting van de F.I.P.”

I. Etienne, „Un peu d'histoire sur quelques eaux minérales célèbres”.

A. Kret, „Een apothekerspot in Chine de Commande”.

Dr. Vandewiele, „Den Herbarius in Dyetsche”.

J. Copin, „La Pharmacie à la fin du 18-ème siècle”.

Zondagochtend vertrok men per auto naar Maaseyck, wederom een prettige ontvangst op het stadhuis door de burgemeester, de heer Claessens. Daarna onder

leiding van pater Sanogers bezichtiging van de schatten der grote kerk; het genot van de aanblik van deze kostelijke kleinodiën werd ten zeerste verhoogd door de charmante en geestige causerie over de geschiedenis van deze kunstschaten.

Na een gezellige koffiemaaltijd in Hotel van Eyck, waar de burgemeester en de pater als gasten aanwezig waren werd een bezoek aan de oude apotheek gebracht, die thans als stadsmuseum is opengesteld en die zoals te verwachten was algemene bewondering oogstte.

Door de medewerking van collega Jaspers een zeer geslaagd congres.

E. GRENDEL

Verslag van de vergadering te Kortrijk

Op zaterdag 6 en zondag 7 november hield de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux haar najaarscongres te Kortrijk.

Na de ontvangst in „Hotel Damberd” had de officiële opening plaats van de tentoonstelling „Farmaceutisch kunstbezit in Zuid-West-Vlaanderen”, in het Stedelijk Museum aan de Broelkaai. Wat in Kortrijk en omgeving nog aanwezig bleek te zijn aan oude farmaceutische boekwerken en utensiliën was van een hoeveelheid en schoonheid, die aller verbazing wekte. De rijk geïllustreerde catalogus was samengesteld door collega B. M a t t e l a e r en van commentaar voorzien door collega Dr. L. J. V a n d e w i e l e.

De ontvangst door Burgemeester en Schepenen op het stadhuis, sloot waardig aan op de tentoonstelling; een rondleiding door de prachtige gotische zalen sloot het middagprogramma af.

In de Schepenzaal van het stadhuis werden lezingen gehouden door:

Drs. K. M a d d e n s: Ontstaan en groei van de Vlaamse neringen in de 17e en 18e eeuw.

Dr. A. G u i s l a i n: A propos d'un projet de règlement général de l'exercice de la pharmacie dans les Pays-Bas autrichiens.

Dr. L. J. V a n d e w i e l e: Toelichting op het voor de farmacie belangrijke incunabel: „Van de eygenschappen der dingen van Bartolomeus engelsman”.

Drs. J. G h y s s a e r t: Apothekers in de 17e eeuw te Antwerpen met de naam Parijs.

Prof. Dr. L. E l a u t: Bespreking van het Kina-gedicht van Jean de Fontaine.

Dr. G. P e l e m a n: „Dodoens bespreekt de Cruyden”; moderne techniek illustreert de kennis van de oude meester.

Zondagmorgen had een ledenvergadering plaats. Een aantal nieuwe leden werd toegelaten. Het voorjaarscongres zal in 's-Gravenhage worden gehouden.

Een zeer geslaagd congres, dank zij de uitstekende organisatie van collega M a t t e l a e r.

E. GRENDEL

BOEKBESPREKINGEN:

J. Starobinski. *Geschiedenis van de geneeskunst*. Scheltema en Holkema, Amsterdam, 112 blz., vele afb., prijs f 14,50.

In de reeks Kennis en Vernuft, geschiedenis der natuurwetenschappen en uitvindingen in documenten, verscheen — na de geschiedenis van de scheikunde van de hand van C. Canby — thans ook de geschiedenis van de geneeskunst door Jean Starobinski. Het zijn vertalingen van een Zwitserse serie. De boekjes zijn fraai uitgevoerd en rijk geïllustreerd; de illustraties staan los van de tekst en hebben enig eigen commentaar. De tekst van dit laatste boek is zo slecht vertaald, dat men dit werk het beste als prentenboek gebruikt. Om enkele voorbeelden te geven: „Galenus had nooit gebrek aan geneesmiddelen; Theophrastus en Dioscorides hadden hem een groot aantal geneeskrachtige kruiden nagelaten en zijn recepten waren soms nodeloos ingewikkeld”. Fijn van die verre voorgangers, die zorgen dat je nooit gebrek hebt. „Antoni van Leeuwenhoek wist, hoewel geen arts, met zijn lenzen een driehonderdvoudige vergroting te verkrijgen”. Hoe bestaat het voor iemand, die geen arts is! „In Frankrijk hadden de clinisten het voordeel deel uit te maken van een systeem van wedijver.” Wat een voordeel! Zo kan men doorgaan, ergerlijk en lachwekkend, deze vertaling van iemand die onze Nederlandse taal blijkt niet te beheersen en van de medische wetenschappen geen begrip schijnt te hebben.

Aardig in deze tijd van beperking van het geneesmiddelengebruik klinkt „Het volk wil nu eenmaal zoveel mogelijk geneesmiddelen”, „Populus remedia cupit”.

D. A. WITTOP KONING

Illustrierter Apotheker-Kalender 1966, uitgegeven door apotheker Dr. W.-H. Hein. Deutscher Apotheker-Verlag, Stuttgart, 1965, 36 platen, prijs DM 8,—.

Gelijktijdig met onze Nederlandse apothekerskalender, die echter eerst van 1939 dateert, beleeft de Duitse apothekerskalender haar 25e jaargang. De eerste jaargang verscheen echter al in 1926; F. Ferchl en W.-H. Hein hebben samen in de loop der jaren een 1500-tal afbeeldingen met betrekking tot de geschiedenis van het apothekersvak bijeengebracht, een omvangrijk materiaal, dat voor de historicus onmisbaar is geworden.

Terecht begint deze kalender thans met het portret van Ferchl.

Het materiaal is weer internationaal, Nederland is vertegenwoordigd met de titelprent van de Leidse farmacopee van 1751, het begrafenischild van het apothekersgilde van Goes, de titelprent van de Goudse editie van de Augsburgse farmacopee van 1653 en die van de Pharmacia et Chymica van Jacob le Mort uit 1684.

Bij deze 25e uitgave mag ik wel de wens uitspreken, dat het de tegenwoordige redacteur nog jarenlang gegeven mag zijn, dit belangrijke werk op het terrein van de geschiedenis van de farmacie voort te zetten. D. A. WITTOP KONING

S. Hamarneh. *Bibliography on Medicine and Pharmacy in Medieval Islam*. Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft mbH., Stuttgart, 1965, 204 blz., 5 afb., prijs DM 24,—.

Het is bijzonder verheugend, dat Hamarneh, die zelf in de Libanon geboren is en dus over een ruime kennis van het Arabisch beschikt, na zijn boek over het westers kalifaat, getiteld *A Pharmaceutical view of Abulcasis Al-Zahrawi in Moorish Spain* (Brill 1963), thans met een bibliografie van de Arabische medische en farmaceutische geschriften komt.

De eerste rubriek geeft een lijst van boeken, geschreven in de middeleeuwen (en later gedrukt of uitgegeven). De tweede rubriek bevat boeken over de islamitische beschaving; de derde bibliografieën, woordenboeken enz.; de vierde lopende tijdschriften.

De eerste rubriek is voor ons het belangrijkste. De Arabische schrijvers staan op hun juiste namen, gelukkig geeft ons het register de mogelijkheid R h a z e s, A v i c e n n a M e s u a enz. terug te vinden.

Het tijdsbestek is de 7e—14e eeuw, waarvan vooral de 10e—11e de grootste bloei van de Arabische beschaving beleefde.

De schrijver geeft niet slechts bibliografische gegevens, maar ook zijn eigen mening over de waarde van de verschillende publikaties.

Voor ieder, die de moeilijkheden kent van het verkrijgen van betrouwbare informatie over de Arabische periode in de geschiedenis der wetenschappen, een onmisbaar boek. D. A. WITTOP KONING

G. E i s e n H. J. V e r m e e r. *Gabriel von Lebensteins Büchlein „Von den gebrannten Wassern“*. Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft mbH., Stuttgart, 1965, 80 blz., 8 afb., prijs DM 12,—.

Het boekje geeft een vergelijking tussen enkele handschriften van dit destilleerboekje, waarin uiteraard vele farmaceutische bereidingen voorkomen.

Voor de specialist op het gebied van de middeleeuwse voorschriftenboeken een belangrijk werkje. D. A. WITTOP KONING

La Pharmacie à la fin du XVIIIe siècle

Conférence dédiée aux professeurs de la Faculté de pharmacie
de l'Université de Strasbourg

par le pharmacien J. COPIN (1)

Si nous aimons l'architecture moderne, l'ancienne a fait amplement ses preuves; la dénigrer serait ne rien comprendre au travail acharné des Anciens. Un nouveau type d'avion ne présente pas nécessairement plus de sécurité et il doit passer par une période d'acceptation. Après lui en viendra un autre... que l'on dira meilleur. C'est ce qu'on appelle le progrès.

A la fin du XVIIIe siècle, le pharmacien échappe de plus en plus à l'emprise du médecin. La guerre apporta beaucoup d'expérience. Des produits nouveaux venaient de partout, même de pays très lointains.

La profession de pharmacien s'établissait sérieusement, mettant un terme à la profession d'apothicaire. La pharmacie très scientifique prenait une belle place à l'Université; elle était un indice de haute civilisation.

Mais on aurait tort de croire que tout allait pour le mieux, car on manquait de médecins et de pharmaciens alors que l'on avait tendance à augmenter notablement le nombre des pharmacies.

Les systèmes d'avant le XVIIIe siècle comme l'alchimie, la médecine hermétique du suisse Paracelse (1493-1541) et d'autres influencèrent longtemps les chercheurs. Les spagyristes (2) donnèrent l'idée, plusieurs fois féconde, que la nature a mis le remède à côté du mal.

Deux grandes théories médicales s'opposent :

La *médecine synthétique*, qui fut celle de l'Inde, de la Chine, d'Hippocrate, fut reprise par les Hermétistes, continuée par les Vitalistes et par Hahnemann. Cette théorie dit que la maladie est liée à la synthèse des conditions de vie.

La *médecine analytique* dit que la maladie est due à une influence exogène qu'il faut reconnaître par l'analyse. C'est la médecine de Galien, des Arabes, celle qui fut reprise par Boerhaave, etc... et Pasteur.

Considérons, avant tout, l'œuvre d'*Hermann Boerhaave* (1668-1738).

(1) Conférence faite pour le Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie, le 24 avril 1965, à Venlo (Pays-Bas).

(2) *Spagirie*, ancien nom de la chimie : du grec *spân* = extraire et *ageirein* = rassembler.

PHILIPPI AMBROSII MARHERR

MED. DOCT. VINDOBON. IN ANTIQ. AC CELER.

UNIVERSIT. PRAG. CAR. FERD. INSTIT.

MEDIC. PROFESS. R. P. O. ET ACAD.

IMP. NAT. CURIOS. SODAL.

PRÆLECTIONES

I N

HERMANNI BOERHAAVE

INSTITUTIONES MEDICAS

CUM PRÆFATIONE CRANTZII

EDITIO NOVA EMENDATIO.

TOMUS III.

MUSCULORUM ACTIO, CUTIS, NUTRITIO, INCRE-

MENTUM, DECREMENTUM, SENSUS EXTERNI,

INTERNI, SOMNUS.

LOVANII,

TYPIS ACADEMICIS.

M. D. CC. LXXIX.

T R A I T É

D E S

P L A N T E S

LES MOINS FRÉQUENTES,

Qui croissent naturellement dans les environs
des villes de GAND, d'ALOST, de
TERMONDE & BRUXELLES, rapportées
sous les dénominations des Modernes & des
Anciens, & arrangées suivant le système de
LINNÆUS:

A V E C

*Une explication des Termes de la Nomenclature
Botanique, les noms François & Flamands de
chaque Plante; les Lieux positifs où elles
croissent, & des Observations sur leurs usages
dans la Médecine, dans les Alimens, dans les
Arts & Métiers.*

Par Mr. ROUCHEL.

A P A R I S,

Chez MM. BOSSANGE, & Compagnie,

Et à BRUXELLES,

Chez LEMAIRE, Imprimeur-Libraire, rue
de l'Impératrice.

M. DCC. XCII.

Médecin, chimiste et botaniste hollandais, il dirigea la faculté de médecine de l'Université protestante de Leyde. Il eut des élèves de partout et son immense autorité se répandit dans le monde entier. Il a écrit un *Traité de la vertu des médicaments* et un *Traité de la matière médicale*. Sa science, puisée dans la nature, était étendue et très équilibrée. Le jardin botanique de Leyde fut très important. L'art des simples, herbes de santé comme on les appelait alors, connut le maximum de sa splendeur au XVIIIe siècle. Il amena la recherche des principes actifs et fut une base solide de la chimie moderne.

Boerhaave fut cartésien, partisan de la philosophie corpusculaire, c'est-à-dire de l'opinion qu'il existe dans les corps des parties subtiles qui agissent les unes sur les autres par leur figure, leur volume, leur densité. C'est ainsi que M. de Fourcroy expliquait, fin du XVIIIe siècle, l'action du mercure par sa gravité spécifique.

Le médecin français Drelincourt fut un de ses maîtres, et un de ses bons élèves, le suisse Théodore Tronchin, se fit un nom à Paris, entre autres comme inoculateur de la variole.

L'école médicale de Vienne. L'impératrice Marie-Thérèse, qui fut atteinte de la variole et perdit ainsi deux de ses enfants, fit appel au Hollandais Van Swieten et c'est lui qui créa la première école médicale viennoise qui attira à Vienne les meilleurs compétences. *Gérard Van Swieten* (1700-1772) était un médecin catholique qui fut l'élève de Boerhaave et un disciple du maître. L'œuvre de Van Swieten est un puissant travail d'organisation, de collaboration, de dévouement et de recherche scientifique pour l'*Alma Mater* viennoise. On connaît de Van Swieten un *Commentaire de Boerhaave*, un *Traité de médecine*, un *Traité des fièvres intermittentes*, un *Traité de médecine des armées* et un *Essai sur les épidémies*.

Au XVIIIe siècle, un médecin catholique avait peu de chance en pays protestant et la réciproque était vraie.

Dans la seconde moitié du XVIIIe siècle, le gouvernement autrichien s'occupa avec la plus louable activité de rechercher les causes du marasme dans lequel étaient tombés aux Pays-Bas le commerce et l'industrie et aussi les lettres et les arts. L'impératrice Marie-Thérèse d'Autriche, dont le règne répandit tant de bienfaits sur la Belgique, combla les vœux de tous ses savants en créant le 16 décembre 1772 l'*Académie impériale et royale des Sciences et Belles-Lettres*, à Bruxelles. Cette création suscita le goût des fortes études. Les savants rivalisèrent pour obtenir par leurs travaux le titre de membre de cette compagnie. A Vienne, Joseph II fonda l'*Hôpital général* et l'*Académie de chirurgie médicale*. L'école médicale viennoise était privilégiée et trouvait donc un champ d'expérience important. C'était un renforcement de la lutte contre les épidémies et les soins insuffisants aux armées. Ce qui explique que Vienne fut la première ville du continent à appliquer la vaccination antivariolique de Jenner.

Les livres autrichiens traitant de médecine et de pharmacie ont une grande influence aux Pays-Bas au XVIIIe siècle.

Nous pourrions parler ici de l'importance du *pharmacien militaire*

FORMULES DE MÉDICAMENS,

USITÉES
DANS LES DIFFÉRENS HOPITAUX
DE PARIS;

Avec leurs Vertus, leurs Usages & leurs Doses.
NOUVELLE ÉDITION,
Revue, soigneusement corrigée, & augmentée.

A PARIS,

Chez P. FR. DIDOT le jeune, Libraire-Imprimeur
de MONSIEUR, quai des Augustins.

M. DCC. LXXX.

AVEC APPROBATION, ET PRIVILEGE DU ROI.

Pilule ad Affectus Melancholicos.

2. *Extr. Gentian.*
Confer. Vili convall. ana . . . ʒiſs.
Radic. Valerian. maj. pulv. . . ʒi.
Extr. Hellebor. nigr. . . . ʒvi.
Borac. Venet.
Salis Ammon. ana . . . ʒij. & ʒi.
Misce cum Syrup. de Stechiade Q. S. &
fuit Massa.
Addi possunt, ex Prescripto, Sal. Sedariv.
vel Laudanum.

Melancholicis affectibus valde con-
ferunt, Viscera corroborant, Tensio-
nem Hypochondriorum sedant, Alvim

Pilule contre la Melancolie.

Prenez de l'Extrait de Gentiane & de
la Conserve de Muguet, de chaque demi-
once; une once des Racines de Grande
Valériane pulvérisée; six gros d'Extrait
d'Hellebore noir; du Borax de Venise &
du Sel Ammoniac, de chaque deux gros
& un scrupule; mêlez avec suffisante quan-
tité de Sirop de Scutias, & faites la masse
des Pilules. On peut, au besoin, y ajouter
du Sel Sédatif ou du Laudanum.

Elles soulagent beaucoup les Melanco-
liques, elles fortifient les Viscères, dimi-
nuent la Tension des Hypochondres, & pro-

à cette époque. En 1781, il y avait dans l'armée française 130 pharmaciens pour 130.000 soldats.

A la fin de l'Ancien Régime, le pharmacien a sa place bien établie dans l'armée.

Les formulaires manuscrits militaires vont être remplacés au début du XVIIIe siècle par des formulaires imprimés. Et c'est ainsi qu'à la fin du XVIIIe siècle, après la France, la Bavière, la Russie, tous les pays en auront.

En France, un règlement du 1er octobre 1786 donne un uniforme aux pharmaciens militaires (apothicaires). Ils ont de belles pharmacies.

Beaucoup de pharmaciens militaires ont fait des travaux remarquables. On leur doit aussi la gomme pectorale de jujube, la pâte de guimauve et les pastilles d'ipéca...

Parmi les pharmaciens militaires célèbres, notons Pierre Bayen (1725-1798) qui le premier aurait obtenu l'oxygène, et dont le traitement mensuel en 1775 était de mille livres.

Comme autre pharmacien militaire célèbre, citons aussi Antoine-Augustin Parmentier (1737-1813) qui introduisit la pomme de terre dans notre alimentation. Il étudia aussi les farines et la fabrication du pain.

Au XVIIIe siècle, en France, la fourniture des médicaments dans les hôpitaux de la marine fut exclusivement aux mains de religieux et de religieuses, sous le contrôle d'un inspecteur général, jusqu'en 1783.

Les *pharmacies conventuelles* étaient très nombreuses jusqu'à la Révolution française; elles donnèrent lieu à des abus. Quand elles disparurent, elles laissèrent la place à l'activité de nombreux pharmaciens.

La chimie.

La chimie, dont le nom vient d'alchimie, est une science indispensable à l'art de composer les médicaments.

Nous ne possédons aucune donnée sur l'époque à laquelle apparut la notion de fermentation. En 1594, Libavius établit la différence entre digestion, putréfaction et fermentation, phénomènes qui, avant, étaient confondus. En 1680, Leeuwenhoek découvrit dans la levure de bière, en l'examinant au microscope, un micro-organisme de forme globulaire. Boerhaave trouva la fermentation putride ou alcaline en plus des fermentations alcoolique et acétique.

Au début, la chimie fut enveloppée longtemps des plus grossières erreurs, et ne servit que pour extraire, fondre et allier les métaux. Elle prit tout à coup un développement prodigieux grâce aux travaux de chercheurs comme les chimistes français Lavoisier (1743-1794), Fourcroy (1755-1809), Berthollet (1748-1822), et d'autres savants célèbres.

L'oxygène, l'élément le plus répandu dans la nature, ne fut découvert qu'en 1774 par Joseph Priestley et par le chimiste suédois Charles-Guillaume Scheele (1742-1786) qui exécuta en 1778 la première analyse vraiment scientifique de l'air. En 1874, on voulut rendre hommage à celui-ci, en ouvrant une souscription pour la publication de ses œuvres. Les apothicaires suédois — car en Suède les pharmaciens qui exerçaient en boutique avaient

encore le nom d'apothicaires par opposition au rang de riches pharmaciens et à la situation de richissimes « spécialistes » — participèrent activement à cette souscription. Cette intervention était justifiée car Scheele a vécu et est mort apothicaire.

Neumann et Lémery avaient débuté comme Scheele dans de simples fonctions d'apothicaire. Scheele étudia le cours de chimie de Nicolas Lémery et l'œuvre de Caspar Neumann, débarrassé du pathos mystique que les alchimistes avaient légué à leurs successeurs. Personne n'avait moins l'air d'un grand homme que l'apothicaire d'Upsal, fournisseur de l'Université. S'il avait une renommée européenne, depuis son livre de 1777 : *Traité chimique sur l'Air et le Feu*, il était méconnu dans son pays, au point qu'une décoration venant du roi George III d'Angleterre alla s'égarer sur la poitrine d'un Scheele quelconque.

On doit à Scheele la découverte du chlore, du baryum, du manganèse, du fluor, du tungstène (appelé aussi scheelin), du molybdène, de la glycérine (1779).

En 1776, le professeur d'université, le Suédois Bergmann, qui fit la préface du livre de Scheele, était devenu son ami. Il obtenait par oxydation du sucre l'acide oxalique qu'il nommait acide saccharin que son compatriote Scheele retrouvait dans le sel d'oseille (1784).

Scheele découvrit aussi les acides arsénique, benzoïque, lactique, urique, gallique, prussique, etc. Il exécuta en outre d'importants travaux sur l'argile, la silice, l'alumine, le quartz, le spath-fluor, la pierre infernale (azotate d'argent), l'éther acétique, etc. Il est mort très jeune et pas très riche, à 43 ans. A cette époque, beaucoup d'apothicaires avaient un laboratoire en activité.

La chimie organique.

La chimie organique est encore en 1773, d'après Baumé, maître apothicaire de Paris, démonstrateur en chimie et de l'Académie Royale des Sciences, une grande nouveauté : « Je considère la nature comme un vaste laboratoire de chimie. Les végétaux sont des corps organisés. Ils combinent les quatre éléments reconnus par les anciens philosophes : le feu, l'air, l'eau et la terre et servent de pâture aux animaux. Avec les animaux, les végétaux forment toute la matière combustible. La chimie est une science imitatrice des opérations de la nature ». En effet, beaucoup de composés du carbone existent dans les tissus vivants.

Dans l'*Encyclopédie méthodique* de 1789, éditée à Paris chez Pancoucke et à Liège chez Plomteux, la pharmacie vient avec la métallurgie dans la partie chimie et elle est étudiée par Chaussier, professeur de chimie et de pharmacie, auteur de plusieurs mémoires dont un ouvrage sur la rage, la morsure de vipère, etc.

« La chimie a entièrement changé depuis quelques années », disait M. de Morveau, avocat général honoraire au Parlement de Bourgogne, membre de plusieurs académies, quant à la chimie, et chargé de la direction générale de l'*Encyclopédie de la chimie*; il ajoutait :

« La science est dans un état de crise qui précède toujours les grands progrès, où les anciens dogmes se maintiennent encore par l'habitude que l'on a prise de les respecter, où les vérités nouvelles n'ont pas encore acquis assez de consistance ou de publicité pour triompher de ce préjugé. La doctrine de Stahl sur le phlogistique est fausse. Il reste encore beaucoup à acquérir. Les principales découvertes sur l'air et les gaz ont amené leur connaissance qui est devenue la clef de toute la chimie, belle partie de la philosophie naturelle.

» La pharmacie ne se borne plus au mélange grossier de différentes drogues, à la préparation mécanique de quelques sels, poudres, teintures, électuaires, onguens, emplâtres, etc. Profitant des lumières que la chimie-physique a répandues sur l'analyse, *le pharmacien instruit* doit être en état de prévoir le résultat de toutes les combinaisons, de recueillir et de mesurer les produits les plus fugaces, de raisonner enfin toutes les opérations afin d'abréger les procédés et de fournir à la médecine et aux arts des compositions à la fois plus simples, plus efficaces et moins dispendieuses. Au lieu de cette multitude de formules répétées dans tous les dispensaires, il s'attachera à présenter un choix de compositions vraiment utiles, un précis des phénomènes qui les accompagnent, l'examen des différentes méthodes de préparations recommandées par différents Artistes et les observations des plus célèbres médecins sur les doses et les vertus des médicaments. Les anciennes dénominations seront conservées à leur place pour la facilité. »

Le XVIIIe siècle meubla l'Europe de superbes pharmacies dont celle de Maaseyck, récemment transformée en musée. L'apothicairerie faisait place à l'arsenal de la pharmacie, beaucoup plus riche et plus sérieux.

Malgré le nombre plus important des médicaments, on les étudia plus particulièrement. Les panacées furent moins à la mode. Un exemple est la *thériaque* : médicament opiacé employé pour l'usage interne et externe, qui fut un mélange de plus de septante éléments et que l'on fabriqua encore en grande pompe devant les pouvoirs publics assemblés, jusqu'à la Révolution française. Bien qu'on reconnût déjà depuis plusieurs années, dans des livres sérieux, qu'il existait dans sa composition une grande quantité de substances inutiles, de peu de vertus, ou des substances qui diminuaient l'effet de drogues salutaires, ou même qu'elle contenait des drogues qui faisaient double emploi, on exploitait encore un héritage fort ancien de recettes empiriques. La fin du siècle des lumières, qui fut celui des encyclopédistes, diminua la valeur attachée à la thériaque. Pourtant, l'édition de 1895 de la pharmacopée française mentionne encore cinquante-six substances dans la thériaque. L'édition belge de la pharmacopée de 1885 ne mentionne plus que les sept principales et le codex de 1908 ne mentionne plus la thériaque. Ce qui démontre que les habitudes ont la vie dure.

On a appelé *theriaca* (1), d'après l'opinion qu'ils pouvaient expulser le venin, les alexitaires ou antidotes que l'on désigne en 1789 sous le nom

(1) Du grec *thêriakos* = relatif aux bêtes.

TRAITÉ
DE
MATIÈRE MÉDICALE,

PAR M. CULLEN, M. D.

*Traduit de l'Anglois sur la seule Edition donnée par
l'Auteur à Edimbourg en 1789;*

PAR M. BOSQUILLON,

*Docteur-Régent de la Faculté de Médecine de Paris,
Lecteur du Roi & Professeur de Langue grecque au Collège
royal de France, Censeur royal, & Associé honoraire de la
Société de Médecine d'Edimbourg, &c. &c.*

TOME SECOND.

A PARIS,

Chez { THÉOPHILE BARROIS le jeune, Libraire, quai
des Augustins, n°. 18;
MÉQUIGNON l'ainé, Libraire, rue des Cordeliers,
près des Ecoles de Chirurgie.

M. DCC. XC.

Avec Approbation, & Privilège du Roi.

JOSEPHI JACOBI PLENCK

*Chirurgiæ Doctoris, Chemiæ atque Botanices Pro-
fessoris publici, ordinarii in Academia chirurgica
militari, nec non Directoris pharmacopœa-
rum militarium atque chirurgi status
militaris supremi.*

TOXICOLOGIA

SEU

DOCTRINA

DE

VENENIS ET ANTIDOTIS.

Ingens sub minima mole latet malignitas.

SYDENHAM. Sect. I.

VIENNÆ,

Apud Rudolphum Græffer. 1785.

d'alexipharmaques ou médicaments que l'on croit propres à préserver le corps de l'action des poisons, ou à corriger et expulser ceux qui ont été introduits. Mais on parlait de supprimer cette définition parce que l'on pouvait fausser l'action de ces médicaments.

Le vaccin ⁽¹⁾ antivariolique.

Le scorbut affligeait surtout les pauvres et les marins. Mais le fléau du siècle était la variole, maladie contagieuse qui n'épargnait personne.

Depuis très longtemps, et surtout en Orient, on savait que les personnes qui avaient eu la variole, devenaient réfractaires à cette maladie. A partir du XVIIIe siècle, on fit des inoculations ou insertions de petite vérole dans nos régions. M. Brady en faisait à Bruxelles en 1768. On employait différentes méthodes. Par exemple, en Ecosse on couchait les enfants dans des lits de malade ou bien on les frottait avec des croûtes de pustules varioliques. Cette variolisation, ou inoculation du virus variolique, employait parfois du liquide atténué — ce qui se rapproche du vaccin — comme par exemple un prélèvement sur des malades légers. Mais parfois la méthode de prélèvement était dangereuse : par exemple, sur un patient que l'on avait purgé énergiquement et que l'on avait abondamment fait transpirer.

D'ailleurs, cette méthode augmentait le nombre des contagieux. Il y avait en 1786, à Chester, une société qui avait pour objet de favoriser l'inoculation. Dans le comté de Gloucester, producteur aussi de fromages, est né et mort à Berkeley le médecin anglais Jenner (1749-1823) qui allait rendre de très grands services à l'humanité. A un enfant, Jenner inocula en 1796 le liquide vaccinal contenu dans les pustules de la main d'une vachère, *vaccine* qu'elle avait reçue en trayant ses vaches atteintes de « cow pox » ou petite vérole des vaches.

Jenner étudia la vaccine pendant plus de vingt ans. Il travailla à partir de la vaccine, puis à partir de gens immunisés par le contact avec la vache. Le vaccin transmis d'homme à homme avait toujours un pouvoir de vaccination. La vaccination se répandit et fit sensation. C'est ainsi qu'un enfant de la famille impériale de Russie fut appelé Vaccinoff.

L'homme, le mouton, le lapin, le bœuf, sont exposés aux atteintes de la petite vérole (claveau pour les moutons). Et ce ne sont pas les seuls animaux car les chiens et les singes peuvent avoir aussi cette maladie, écrivait M. Barrier, vétérinaire à Chartres en 1792.

Le vaccin antivariolique est un médicament très important de la fin du XVIIIe siècle. La victoire sur la petite vérole, ou variole, excita une émulation contre les maladies.

Malgré les guerres, les chercheurs de tous pays luttèrent ensemble contre les épidémies. Mais les préjugés, l'ignorance, la mauvaise foi, les impostures, les sottises, les négligences se ligèrent pour faire rejeter la propagation de la vaccination. En 1849 encore, M. Carnot prétendait que la vaccine n'avait fait que déplacer la mortalité.

(1) Du latin *vacca* = vache.

En 1778, il a paru à Strasbourg un ouvrage qui a pour titre : *Instructions concernant les personnes mordues par une bête enragée*, imprimé chez Jean-François Le Roux, imprimeur du Roi et de la Chancellerie. Le sieur Ehrmann, médecin physicien (1) de la ville de Strasbourg, membre de la Société Royale de Médecine de Paris, affirmait avoir guéri des malades atteints d'hydrophobie ou rage et publia des observations à l'intention de l'Université.

La rage, disait-on en 1786, est la plus terrible des maladies; l'homme a demandé des secours à la nature entière contre ce fléau : le fer, le feu, le mercure, les alcalis, tout a été employé; là où il n'y a pas de remède connu, tout homme est médecin. Il n'y a pas une maladie qui a un aussi grand nombre de remèdes; il n'y a pas de si petit canton où n'habite quelqu'un qui possède un secret contre la rage soit des hommes, soit des animaux. Quand un malade est infecté de la rage, il périt presque certainement. La cautérisation peut réussir. Des médecins prudents et instruits ont certifié des guérisons d'enragés, et ensuite publié qu'ils avaient été trompés. Souvent les chiens n'étaient pas enragés et même des épileptiques ont été apparentés à des enragés.

Le rôle de la philosophie.

Ce sont les idées qui mènent le monde.

Au XVIIe siècle, Descartes, rationaliste, disait : « La philosophie est l'étude de la sagesse, et par sagesse on n'entend pas seulement la prudence dans les affaires mais une parfaite connaissance des choses que l'homme peut savoir ».

John Locke (1632-1704) est un empiriste anglais qui observe la nature, et dont l'influence au début du XVIIIe siècle fut considérable.

Leibnitz (1646-1716), rationaliste, dit qu'une cause interne anime la matière.

Le XVIIIe siècle est le siècle de la philosophie; de nombreux systèmes prospèrent. Des philosophes, comme David Hume (1711-1776) (empirisme, phénoménisme), recommandent la prudence.

Les idées de Voltaire (1694-1778) (ami de Tronchin) prennent la première place dans la lutte philosophique. Voltaire fonde sa morale naturelle sur la tolérance et la bienfaisance. Diderot (1713-1784) est aussi matérialiste; il domine et fonde l'*Encyclopédie*.

Voltaire écrit à propos de l'ouvrage de La Mettrie intitulé *L'Homme-machine*, livre qui à Leyde fut condamné au feu : « Mille traits de feu et pas une page de demi-raison. Ce sont des éclairs dans la nuit... Dieu me garde de le prendre pour mon médecin. Il me donnerait du sublimé corrosif au lieu de rhubarbe, très innocemment et puis se mettrait à rire ».

Voltaire était très uni d'amitié au médecin Coste et celui-ci prit comme thème de discours lors de sa réception à l'Académie royale de

(1) Aristote a dit « Ubi desivit physicus ibi incipit medicus » (où le physicien s'arrête, le médecin commence). En anglais, médecin = physician.

Nancy : « Genre de philosophie propre à l'étude et à la pratique de la médecine ».

D'Holbach (1722-1789) se montre déterministe. Il affirme l'unité de l'esprit et de la matière.

Le médecin John Brown, qui abusa des stupéfiants, basa sa théorie sur la sthénie et l'asthénie. La maladie est, pour lui, la conséquence d'excitations trop fortes ou trop faibles.

La théorie de Pierre Pomme (1735-1812) est amusante : il soignait la sécheresse des nerfs dans les maladies vaporeuses par d'abondants bouillons de veau et de poulet.

La philosophie de l'Allemand E. Kant (1724-1804) est très importante : elle est l'aboutissement d'un conflit entre deux systèmes philosophiques : le rationalisme et l'empirisme. C'est le plus grand philosophe contemporain de la Révolution française, qui en philosophie en accomplit une aussi importante. L'influence de Kant sur les intellectuels fut immense surtout au XIXe siècle et encore au XXe : « Nous connaissons des apparences ou des phénomènes reliés par des lois conçues par l'esprit humain ».

Beaucoup de gens complétaient par de la philosophie leur science insuffisante au XVIIIe siècle. La philosophie fut au service de la théologie, puis la science fut au service de la philosophie et, à la fin du XVIIIe siècle, la philosophie était déjà au service de la science.

Aujourd'hui, la philosophie se présente dès l'abord comme paradoxale. Elle prétend s'ériger en savoir absolu et fondamental, et se diversifie pourtant en systèmes divers et contradictoires.

Je pourrais parler de la philosophie chimique de Fourcroy (1792), de l'opposition entre stahliens (1) et boerhaaviens. Avec leur système toujours mystérieux fin du XVIIIe siècle, partisans de l'autocratie, les stahliens s'opposèrent à de bons remèdes et admirent des remèdes sans activité et des *archealia* (médicaments qui se rapportent à l'archée imaginaire et que les médecins ne doivent plus admettre, dit-on à Edimbourg en 1789).

On ignore encore au XVIIIe siècle la cause des maladies mais leur classement s'établit, ce qui favorisera la recherche de la cause et du remède adéquat. On se base sur la machine humaine (Boerhaave) dont le fonctionnement est pourtant reconnu très complexe par l'école française à la fin du siècle.

Grâce aux nombreuses découvertes, la formation scientifique des apothicaires devait devenir de plus en plus sérieuse, et le métier de plus en plus considéré.

En réalité, *le XVIIIe siècle est le dernier siècle des apothicaires*. L'appellation dépassée deviendra, par après, péjorative. En 1791, on dit « apothicaire » à Bruxelles; en 1781, dans le *Codex Brabanticus*, un chapitre se rapporte à *Medici, Medicina, Pharmacopolae* et *Chirurgi*. Tandis que le terme *pharmacie* est un terme d'école supérieure, antérieur à celui de pharmacien : il a été introduit par les humanistes.

(1) Stahl, médecin et chimiste allemand (1660-1734), auteur en médecine de l'animisme et, en chimie, de la théorie du phlogistique.

ABRÉGÉ
DES
TRANSACTIONS
PHILOSOPHIQUES

DE LA

SOCIÉTÉ ROYALE DE LONDRES,

OUVRAGE traduit de l'Anglois, & rédigé par
M. GIBELIN, Docteur en Médecine, Membre de
la Société Médicale de Londres, &c. &c.

AVEC DES PLANCHES EN TAILLE DOUCE.

HUITIÈME PARTIE.

MATIÈRE MÉDICALE ET PHARMACIE ;

PAR MM. WILMET ET BOSQUILLON.

TOME PREMIER.

A PARIS,

Chez BUISSON, Libraire, Hôtel de Coëtlosquet,
rue Haute-Feuille, N°. 20.

M. DCC LXXXIX.

Avec Approbation & Privilège du Roi.

CHOIX
DES MEILLEURS
MÉDICAMENS.

POUR LES MALADIES LES PLUS
DÉSESPÉRÉES ;

Recueillis par M. BUCHOZ, Médecin de
Monsieur, ancien Médecin ordinaire de
Mgr. le Comte d'Artois, & de feu Sa
Majesté le Roi de Pologne, Duc de Lor-
raine & de Bar, Membre de plusieurs Aca-
démies tant étrangères que nationales, &
du Collège Royal des Médecins de Nancy.

Nouvelle Édition, corrigée.

TOME PREMIER.

A PARIS,

Et se trouve à LIÈGE,

Chez F. J. DESOER, Imprimeur-Libraire, sur le
Pont-d'Isle.

1791.

A Paris, le 25 avril 1777, une ordonnance royale consacra l'existence officielle du Jardin des Apothicaires; le corps de pharmacie est érigé en Collège de la Pharmacie, et l'ordonnance royale accorde aux seuls apothicaires le droit de vendre des drogues composées. Un arrêté du Directoire (3 floréal, an IV) érigea le Collège en Ecole de Pharmacie. Elle est aujourd'hui une Faculté universitaire.

La Révolution française supprima les privilèges. La pharmacie et les sciences furent plus facilement étudiées par tous ceux qui s'y intéressaient. Une nouvelle élite s'ajoutait à l'ancienne.

La profession savante fut plus en contact avec le peuple qui eut ainsi plus de confiance dans le médecin et le pharmacien. On poussa davantage à l'éducation du peuple. On fit table rase et on devait réorganiser les études. Mais le charlatanisme se généralisa avec les décrets de 1791. A la suite de nombreux accidents, on reprit quelques semaines après les règlements pharmaceutiques, mais le mal était difficile à réparer.

Le charlatan eut une influence au XVIIIe siècle, comme nous le montrent de nombreux tableaux, dont un hollandais, aux Musées royaux d'art et d'histoire au Cinquantenaire à Bruxelles.

Il est intéressant de lire la vie de pharmaciens à la fin du XVIIIe siècle.

A Anvers, le nombre de pharmaciens était limité à quatorze le 7 mars 1786. Malheureusement, cette limitation fut supprimée par un décret de la Révolution française de 1792, applicable à notre pays.

Le latin a tenu la science pharmaceutique parmi l'élite. Notons le livre tout en latin du médecin Jean-François Coste, terminé en Angleterre : *Abrégé pharmaceutique rédigé pour les hôpitaux militaires français dans le Nouveau Monde*. Le peuple eut l'occasion de lire plus de publications se rapportant à la médecine. Malgré tout, les bons pharmaciens étaient mis en évidence. Il y avait énormément de plaintes parmi la population contre les pharmaciens dépourvus de titre, qui d'ailleurs durent se présenter devant un jury départemental.

On allait vers une *réforme générale de la pharmacie*, et le pharmacien sérieux désirait acquérir le plus possible de connaissances pour obtenir un diplôme universitaire.

La loi du 4 décembre 1794 (14 frimaire, an III) crée trois écoles de santé, une à Paris, une à Montpellier, une à Strasbourg. Ce sont les premières universités rétablies après la Révolution.

On lutta contre les abus, et la loi du 11 avril 1803 (21 germinal, an XI) régla l'accès à la profession en créant six écoles de pharmacie, notamment celle de Strasbourg.

La thérapeutique française domine à la fin du siècle. Le titre de *pharmacien* est un bienfait de cette période.

Sous le régime français, il existait à Bruxelles une *Société de médecine, chirurgie et pharmacie*, fondée en 1795.

Petit à petit, on élimina ceux qui exerçaient les professions médicales sans posséder de diplôme et qui infestaient même l'armée française; on en arriva à un classement suivant les compétences.

Dans le *Journal Politique de Bruxelles* de 1782, on lit : « Nos vieux apothicaires, irrités contre les jeunes qui ont offert de donner à la moitié du prix ordinaire toutes leurs drogues, représentèrent dernièrement à l'Empereur d'Autriche, dans une audience qu'ils obtinrent, que ces jeunes Pharmacopoles se ruineront ou tromperont le public. Dans le premier cas, c'est leur affaire, répondit le Prince, dans le second, c'est la vôtre ».

En 1790, on constate que les médicaments des chirurgiens et des apothicaires de campagne ont perdu de leurs vertus par suite d'un long séjour dans les boutiques.

Comme de nos jours, on raconte sur cette période (vers 1798) des histoires comme celle-ci : Un médecin avait toujours sa poche pleine d'ordonnances. A une dame qui avait un abcès à la gorge, il tira une ordonnance qui était celle d'un clystère. La dame ria si fort que son abcès creva ; elle était guérie.

Et cette anecdote anglaise de 1799 : Le docteur Warren qui avait beaucoup de réputation s'écria, sur le point de mourir : « Pauvre médecine, à quoi es-tu bonne ? ». S'il ne trouvait pas grande utilité à prendre cette médecine, il en avait eu à en faire prendre aux autres. Le docteur laissa à ses héritiers 150.000 livres sterling (21 millions de nos francs belges actuels) !

Il est un fait : la profession médicale donnait rang et considération, et on avait intérêt à y exceller.

La fin du XVIIIe siècle n'est pas riche en nouvelles pharmacopées.

On pouvait proposer la *Pharmacopée universelle* de Triller (1773) ; les livres encyclopédiques se rapportant à la pharmacie devenaient de plus en plus importants et sérieux. L'esprit qui régnait était à comparer à ce que l'on faisait dans les autres pays. On avait l'esprit européen et on pensait à une pharmacopée européenne, à des livres avec tout ce qui se rapporte à la pharmacie, et en plusieurs langues.

L'idée de la pharmacopée européenne se réalise aujourd'hui. En 1964, la commission créée par le comité des ministres du Conseil de l'Europe a tenu sa première réunion à Strasbourg. (1)

Déjà, Baumé et d'autres parlèrent des falsifications dans des livres sérieux.

Depuis la fin du XVIIIe siècle, les pharmaciens ne vendent plus au poids du commerce mais au poids médicinal, ce qui les distingue des épiciers.

De nos jours, en Belgique, on étudie beaucoup la fin du XVIIIe siècle.

Pour terminer, je rappelle la thèse de mon confrère André Guislain : *Contribution à l'Histoire de la Pharmacie en Belgique sous le régime français*, et celle du pharmacien Albert Couvreur : *La Pharmacie et la Thérapeutique au XVIIIe siècle*, vues à travers le *Journal Encyclopédique* de Pierre Rousseau, à Bouillon. Ces deux thèses ont été défendues devant la Faculté de pharmacie de l'Université de Strasbourg.

(1) J'aurais pu intituler cette conférence : « De l'utilité du conseil pharmaceutique de l'Europe, fin du XVIIIe siècle ».

Extrait de la Revue de Médecine et de Pharmacie
(Section de pharmacie) — N° 3 de 1965

WASRINGEN

In 1964 werd te Zutphen tijdens het congres van het Genootschap voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Wiskunde en Natuurschappen, een bezoek gebracht aan het Gemeentemuseum, waarbij natuurlijk ook het historische apotheekje op de bovenverdieping werd bezichtigd. Hier stond op de kleine toonbank, afkomstig uit de voormalige apotheek Behrens, nu apotheek Mevrouw Jonker Houtmarkt 73, een half gevulde spanen doos met etiket wasringen (15 ct). Niemand van de toen aanwezige apothekers of artsen wist hiervan het doel of betekenis. Ook bij latere navraag werd dit niet opgehelderd. Toevallig zoekende voor een ander onderwerp kwam ik de oplossing tegen en wel in het boek: **GRONDIG BERICHT** van de **VERBANDEN** Behelzende eene Naauwkeurige Beschryving om by alle uitwendige Gebreken en heilkundige Handgrepen naar de nieuwste en beste wyze sierlyk en gemakkelyk te verbinden.

In het Hoogduits beschreven door den Heere **HENDRIK BASS**, Doctor in de Genees- en Heelkunde, en buitengewoon Hoog leraar in de Hogeschole te Halle; In het Nederduits vertaald, van eenige Fouten gezuiverd, nader opgehelderd, de Platen verbeterd, en met een Voorbericht vermeerderd, door **HENDRIK ULHOORN**, Voorlezer in de Heelkonst, Operateur der Steen, enz.

binnen Amsterdam

Tweede Druk.

te **AMSTERDAM**

By **SALOMON SCHOUTEN**

Boekverkoper in de Kalverstraat, 1746

Onder het hoofdstuk 5 „Van de Spalken, Moeder-Ringen Stroo- en Beenladen”, lazen wij op pag. 69 het volgende:

Men kan ten aanzien der nuttigheden, en der Stoffe, waar uit zy bestaan, de Moeder-Ringen gevoeglyk hier by voegen, die insgelyks tot de toebereidinge van de Verbandmiddelen behooren; en derhalven verdienen zy, hoewel kortelyk, verhandeld te worden. De Moeder-Ringen maakt men uit Hout of Kurk, die in gesmolten Wasch gedoopt worden. Dezelve zijn van verscheiden grootte, en na de geschapenheit der uitgezakte Lyfmoeder-scheede of rond, eirond, drie- of vierhoekig, welkers punten afgerond moeten zyn, zoals dezelve by **MAURICEAU** „*Traité des Maladies de Femmes grosses*, Liv. Derde Chap. 6” worden voorgesteld. Eenige zyn digt en zwaar, andere ligt en met een tamelyk gat voorzien. Aan de ronde en niet doorgaatte moet een Draad vast zyn, waarmede zy weder kunnen uitgehaald worden: maar die een openinge of gat hebben, schuift men in zonder Draad, dewyl ze met de Vingeren gemakkelyk zyn aan te vatten.

en op pag. 72:

Men gebruikt de Waschballen, Moederkogelen en Ringen, gelyk bekend is, in een uitzakkinge der Scheede; dog ze dienen ook zeer bequaamelyk voor Vrouwen, die haar Water niet kunnen houden, waarvan men kan lezen. D. Hilschers Redeneringe over 't onvermoogen van 't houden der Water, door Kinderbaaringe veroorzaakt, om door houten Kogeltjes te genezen. (Differt. de Incontinentia Urinae ex Partu, Globulis ligneis curanda).

E. Grendel

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE
KRING VOOR DE GESCHIEDENIS DER PHARMACIE IN BENELUX

Opgericht 18 april 1950 — Fondé le 18 avril 1950

Bureau/Bestuur:

Président: I. Etienne, Verviers	President
Vice-Président: E. L. Ahlrichs, Utrecht	Vice-President
Secrétaire: Dr. E. Grendel, Gouda	Secretaris
Trésorier: E. G. Segers, Bruxelles-Brussel	Penningmeester
Administrateur: Dr. A. Guislain, Bruxelles-Brussel	Administrateur

Membres d'Honneur/Ereleden:

Dr. P. H. Brans, Rotterdam.
Dr. G. E. Dann, President Intern. Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, Kiel.
Dr. Apotheker L. J. Vandewiele, Gand-Gent.
Prof. Dr. A. E. Vitolo, Presidente del Associazione Italiana di Storia della Farmacia, Pisa.

Membres Bienfaiteurs/Weldoener leden:

A.P.B., Bruxelles-Brussel
Kon. Ned. Mij. ter bevordering der Pharmacie, 's-Gravenhage
Koninklijke Apothekersvereniging van Antwerpen
Et. Baudrihay, Verviers
Boots Pure Drug Company limited, Rotterdam
S.A. Ciba, Bruxelles-Brussel
Et. Couvreur, Bruxelles-Brussel
Ophaco, Bruxelles-Brussel
S.A. Sanders, Bruxelles-Brussel
S.A. Sandoz, Bruxelles-Brussel
Specia, Bruxelles-Brussel

Membres Donateurs/Ondersteunende leden:

N.V. Handelsmij. L. I. Akker, Rotterdam
N.V. Amsterdamsche Chinine Fabriek, Amsterdam
S.A. Biergon, Liège-Luik
N.V. Kon. Pharm. Fabr. v/h Brocades, Stheeman en Pharmacia, Amsterdam
Colès, Diegem
Lab. Cusi, Bruxelles-Brussel
Pharmaciens Dawant, Bruxelles-Brussel
Departement Amsterdam van de K.N.M.P.
Departement Friesland van de K.N.M.P.
Departement Gelderland van de K.N.M.P.
Departement 's-Gravenhage van de K.N.M.P.
Departement Limburg van de K.N.M.P.
Departement Noord-Brabant van de K.N.M.P.
Departement Noord-Holland van de K.N.M.P.
Departement Rotterdam van de K.N.M.P.
Departement Utrecht van de K.N.M.P.
Departement Zeeland van de K.N.M.P.
Economie Populaire, Ciney
Cercle Gilkinet, Liège-Luik
P. Hahmes, Maastricht
Lab. Dr. C. Janssen, Turnhout
Lederle, Bruxelles-Brussel
Mijnhardt-Moncoeur, Moortsel-Antwerpen-Anvers
N.V. Handelsmij. Nedigepha, Amsterdam
N.V. Onderlinge Pharmaceutische Groothandel, Utrecht
Pharmacies populaires liégeoises, Liège-Luik
Pharmacies populaires de Seraing, Seraing
Pharmacies populaires, Verviers
C. N. Schmidt, Amsterdam
N.V. Dr. Willmar Schwabe, Zaandam
Syndicat pharmaceutique, Verviers
Syndicat des Pharmaciens Luxembourgeois, Luxembourg

Contisations/Lidmaatschap:

Membres bienfaiteurs/Weldoener leden: min. 500 fr. ou f 40,—
Membres donateurs/Ondersteunende leden: min. 300 fr. ou f 25,—
Membres effectifs/Gewone leden: 100 fr. ou f 8,—

CCP belge/Belgische P.C.R.: Cercle Benelux 16 bd. Ad. Max, Bruxelles-Brussel no. 198 823

Giro: Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, Bd. Ad. Max 16, Brussel, no. 1457 38.